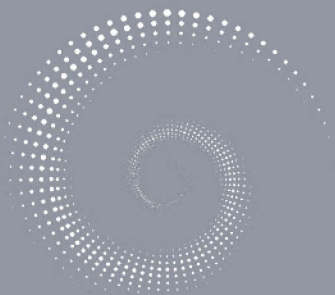

ΣΥΝΤΑΓΜΑ

Ερμηνεία κατ' άρθρο

Άρθρο 87

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΩΓΟΣ

Ηλεκτρονική έκδοση

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΣΠ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, Γ. ΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

Ιανουάριος 2023

ΣΥΝΤΑΓΜΑ
WATCH.GR

ΤΜΗΜΑ Ε΄

Δικαστική Εξουσία

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Δικαστικοί λειτουργοί και υπάλληλοι

Άρθρο 87

1. Η δικαιοσύνη απονέμεται από δικαστήρια συγκροτούμενα από τακτικούς δικαστές, που απολαμβάνουν λειτουργική και προσωπική ανεξαρτησία.
2. Οι δικαστές κατά την άσκηση των καθηκόντων τους υπόκεινται μόνο στο Σύνταγμα και στους νόμους και σε καμία περίπτωση δεν υποχρεούνται να συμμορφώνονται με διατάξεις που έχουν τεθεί κατά κατάλυση του Συντάγματος.
3. Η επιθεώρηση των τακτικών δικαστών ενεργείται από δικαστές ανώτερου βαθμού καθώς και από τον Εισαγγελέα και τους Αντεισαγγελείς του Αρείου Πάγου, των δε εισαγγελέων από αρεοπαγίτες και εισαγγελείς ανώτερου βαθμού, σύμφωνα με τους ορισμούς του νόμου.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΩΓΟΣ

ΕΙΔΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αποστολάκης Γ., *Απειλείται η δικαστική ανεξαρτησία;*, ΘΠΔΔ 2018· Ανδρουλάκης Β., *Ζητήματα δικαστικής ανεξαρτησίας*, ΘΠΔΔ 2018· Βαλμαντώνης Γ., *Η εσωτερική δικαστική ανεξαρτησία στη χώρα μας*, ΕΛΛΔνη 2019· Βαλμαντώνης Γ., *Ο δικαστής και το νομολογιακό προηγούμενο*, ΕΛΛΔνη 2021· Βενιζέλος Ε., *Μαθήματα συνταγματικού δικαίου*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2021· Γέσιου-Φαλτσή Π., *Ευθύνη των δικαστών στην Ελλάδα*, ΤοΣ 1983· Γιαννίδης Ι., *Η Δικαιοσύνη ως θεσμός και οργάνωση*, 2016· Δελλής Γ., *Η ανάθεση εξωδικαστικών αρμοδιοτήτων σε δικαστικούς λειτουργούς από το 1944 μέχρι σήμερα: φοβίες και στεγανά*, ΤοΣ, 2021· Δημόπουλος Π., *Η επιθεώρηση των δικαστικών λειτουργών και η ανεξαρτησία της Δικαιοσύνης*, ΕΛΛΔνη 32, 1991· Κλαμαρής Ν., *Η ανεξαρτησία της δικαιοδοτικής λειτουργίας έναντι επεμβάσεων της εκτελεστικής και της νομοθετικής λειτουργίας*, ΕΛΛΔνη, 1986· Κρουσταλάκης Ε., *Η δικαστική εξουσία, η ανεξαρτησία και η κοινή γνώμη*, ΕΛΛΔνη 27, 1986· Μανιτάκης Α., *Κράτος δικαίου και δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας*, Ι, 1994· Μανιώτης Δ., *Η συμβολή των συστημάτων διορισμού και ελέγχου των δικαστικών λειτουργών στην κατοχύρωση της δικαστικής ανεξαρτησίας*, Αθήνα-Κομοτηνή 1989· Μανιώτης Δ., *Η δοκιμασία της δικαστικής ανεξαρτησίας κατά την εκδίκαση δυσχερών*

υποθέσεων, ΕλλΔνη, 2014· Μαυριάς Κ., *Συνταγματικό δίκαιο*, 5η έκδ., Αθήνα 2016· Μπακόπουλος Α., *Η ανεξαρτησία της δικαστικής λειτουργίας*, ΕλλΔνη, 1986· Παραράς Π., *Σύνταγμα 1975 – Corpus*, τόμος ΙΙΙ, Αθήνα 1999· Πικραμένος Μ., *Η λογοδοσία των δικαστών στην δημοκρατία – δημόσια εμπιστοσύνη στη Δικαιοσύνη*, Αθήνα 2022· Πικραμένος Μ., *Κλασσικές εγγυήσεις και αθέατες όψεις της δικαστικής ανεξαρτησίας: από τους θεσμούς και την ιστορική τους εξέλιξη στο forum internum του δικαστή*, ΕλλΔνη, 2005· Πικραμένος Μ./Συμεωνίδης Ι./Ανδρουλάκης Β./Νικολαΐδου Θ./Τσόγκας Λ./Αλικάκος Π., *Μεταρρύθμιση σε τρεις κρίσιμους τομείς του δικαστικού συστήματος*, Αθήνα 2021· Ράικος Δ., *Πτυχές της λειτουργικής ανεξαρτησίας του διοικητικού δικαστή (με αφορμή την υπ. αριθμ. 2007-551 DC της 1^{ης} Μαρτίου 2007 απόφαση του Συνταγματικού Συμβουλίου της Γαλλίας)*, ΕφημΔΔ 2007· Ράικος Δ., *Δικαστική ανεξαρτησία και αμεροληψία. Πειθαρχικός έλεγχος των δικαστικών λειτουργιών για «σφάλματα» της δικανικής κρίσης*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2008· Ράικος Δ., *Οικονομική ανάπτυξη και δικαστική ανεξαρτησία*, Διδικ 2013· Ράικος Δ., *Η αμεροληψία κατά την απονομή της δικαιοσύνης*, Διδικ 2014· Ρίζος Σ., *Η «εσωτερική ανεξαρτησία» του δικαστού (Γερμανία-Ελλάς)*, ΕΔΔΔΔ 1982· Σακελλαροπούλου Κ./Πικραμένος Μ./Συμεωνίδης Ι./Ανδρουλάκης Β./Νικολαΐδου Θ./Τσόγκας Λ./Αλικάκος Π., *Η Δικαιοσύνη στην Ελλάδα – προτάσεις για ένα σύγχρονο δικαστικό σύστημα*, 2η έκδ., Αθήνα 2019· Σκουρής Β./Βενιζέλος Ε., *Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, Θεσσαλονίκη 1985· Σκουρής Β., «Εγγυήσεις και παραμορφώσεις της λειτουργικής ανεξαρτησίας των δικαστών», σε *Προβλήματα Ανεξαρτησίας της Δικαιοσύνης*, ΕΝΟΒΕ, Θεσσαλονίκη 1988· Σκουρής Β., *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, Ι, 2η έκδ. 1996· Σκουρής Β., *Ζητήματα έννομης προστασίας στην αναθεώρηση του Συντάγματος*, Αθήνα-Κομοτηνή 2000· Σκουρής Β., *Η ανεξαρτησία της Δικαιοσύνης σε κρίση; Χαριστήριο στους Λουκά Θεοχαρόπουλο και Δήμητρα Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου*, ΑΠΘ, Τόμος Ι, Θεσσαλονίκη 2009· Σπυρόπουλος Φ., *Συνταγματικό δίκαιο*, 2η έκδ., Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2020· Τασόπουλος Γ., «Άρθρο 87», αρ. παρ. 4, σε Φ. Σπυρόπουλος/Ξ. Κοντιάδης/Χ. Ανθόπουλος/Γ. Γεραπετρίτης, *Σύνταγμα (ερμηνεία)*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2017· Φλώρος Β., *Η επιθεώρηση των δικαστηρίων, των εισαγγελιών και της γραμματείας τους*, Δ 14, 1983· Χρυσόγονος Κ., *Συνταγματικό δίκαιο*, 2η έκδ., Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2014.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I. Εισαγωγή	3
II. Οι επιμέρους εγγυήσεις του άρθρου 87 παρ. 1	5
1. Απονομή δικαιοσύνης μόνον από δικαστήρια και θεσμική ανεξαρτησία της Δικαιοσύνης	5
2. Συγκρότηση των δικαστηρίων από δικαστικούς λειτουργούς	8
3. Εγγυήσεις ανεξαρτησίας του δικαστικού λειτουργού	10
Α. Η λειτουργική ανεξαρτησία	11
Β. Η προσωπική ανεξαρτησία	16
III. Δέσμευση του δικαστή μόνον στο Σύνταγμα και τον νόμο	19
1. Το δίκαιο ως αποκλειστικό θεμέλιο της δικαστικής κρίσης	19
2. Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων	21
IV. Η επιθεώρηση των δικαστών ως εγγύηση εύρυθμης λειτουργίας της Δικαιοσύνης	22

Ι. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το άρθρο 87 εισάγει το Ε' Τμήμα του Συντάγματος, το οποίο έχει ως αντικείμενο την οργάνωση της δικαστικής λειτουργίας σε όλους τους δικαιοδοτικούς κλάδους, εξειδικεύοντας και συμπληρώνοντας την αρχή της διάκρισης των λειτουργιών (άρθρο 26 Σ.) για το πεδίο της Δικαιοσύνης. Το Ε' Τμήμα Σ. αποτελείται από δύο κεφάλαια: Το πρώτο τιτλοφορείται «Δικαστικοί λειτουργοί και υπάλληλοι», ενώ το δεύτερο κεφάλαιο του Ε' Τμήματος αφορά την «Οργάνωση και δικαιοδοσία των δικαστηρίων». Η προκείμενη διάταξη εγγυάται τον *συνταγματικό θεσμό της ανεξάρτητης Δικαιοσύνης*¹, ως ακρογωνιαίο λίθο του κράτους δικαίου και ως θεμελιώδη όψη του δικαιώματος σε αποτελεσματική δικαστική προστασία, όπως δέχεται το ΔΕΕ ερμηνεύοντας τα άρθρα 47 ΧΘΔΕΕ, 2 και 19 παρ. 1, δεύτερο εδάφιο ΣΕΕ². Η ανεξαρτησία της Δικαιοσύνης συνιστά αναγκαία προϋπόθεση για τη συντέλεση του σκοπού της, την προστασία του συνόλου των δικαιωμάτων που απολαύουν οι πολίτες³, και καθιστά τη λειτουργία αυτή ισότιμη και ισοδύναμη προς τις άλλες δύο λειτουργίες του κράτους⁴. Επιπροσθέτως, το ενωσιακό δίκαιο απαιτεί από τα κράτη μέλη της ΕΕ τη διασφάλιση της ανεξαρτησίας των δικαστηρίων τους ως προϋπόθεση για την εύρυθμη λειτουργία του δικαιοδοτικού μηχανισμού της Ένωσης⁵. Σε διεθνές επίπεδο, η ανεξαρτησία των δικαστηρίων κατοχυρώνεται επίσης στο άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ ως όψη του ατομικού δικαιώματος στη δίκαιη δίκη⁶, ενώ συστάσεις προς διασφάλιση της ανεξαρτησίας της Δικαιοσύνης

¹ Βλ. Δ. Ράικο, *Πτυχές της λειτουργικής ανεξαρτησίας του διοικητικού δικαστή (με αφορμή την υπ. αριθμ. 2007-551 DC της 1^{ης} Μαρτίου 2007 απόφαση του Συνταγματικού Συμβουλίου της Γαλλίας)*, ΕφημΔΔ 2007, σελ. 514 επ.

² ΔΕΕ, αποφάσεις της 16ης Φεβρουαρίου 2022, *Ουγγαρία κατά Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και Συμβουλίου*, C-156/2021, ECLI:EU:C:2022:97, σκ. 127, 132· της 21ης Δεκεμβρίου 2021, *Eurobox Promotion κλπ.*, C-357/19, C-379/19, C-549/19, C-811/19 και C-840/19, ECLI:EU:C:2021:1034, σκ. 221-222· της 18ης Μαΐου 2021, *Asociația «Forumul Judecătorilor din România» κλπ.*, C-83/19, C-137/19, C-195/19, C-291/19, C-355/19 και C-397/19, ECLI:EU:C:2021:393, σκ. 195· της 19ης Νοεμβρίου 2019, *Α.Κ. κλπ.*, C-585/18, 624/18, 625/18, ECLI:EU:C:2019:982, σκ. 120· της 24ης Ιουνίου 2019, *Επιτροπή/Πολωνία*, C-619/18, ECLI:EU:C:2019:531, σκ. 58· της 25ης Ιουλίου 2018, *Minister for Justice and Equality*, C-216/18 PPU, ECLI:EU:C:2018:586, σκ. 63 έως 67.

³ ΣτΕ 435/2019· Α. Μανιτάκης, *Κράτος δικαίου και δικαστικός έλεγχος συνταγματικότητας*, 1994, σελ. 331.

⁴ ΣτΕ (Ολομ.) 2649/2017· Κ. Μαυριάς, *Συνταγματικό δίκαιο*, 5η έκδ. 2016, σελ. 734.

⁵ ΔΕΕ, απόφαση της 27ης Φεβρουαρίου 2018, *Associação Sindical dos Juizes Portugueses*, C-64/16, ECLI:EU:C:2018:117, σκ. 42-43.

⁶ Βλ. Κ. Γώγο, «Άρθρο 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ», σε Ι. Σαρμάς/Ξ. Κοντιάδης/Χ. Ανθόπουλος, *ΕΣΔΑ, Κατ' άρθρο ερμηνεία*, 2021, σελ. 273 επ. με παραπομπές στην πλούσια σχετική νομολογία του Δικαστηρίου του Στρασβούργου.

έχουν διατυπώσει η Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης⁷ και η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ⁸.

- 2 Η πρώτη παράγραφος του άρθρου 87 επιφυλάσσει τη δικαιοδοτική λειτουργία σε δικαστήρια, τα οποία στελεχώνονται με δικαστικούς λειτουργούς⁹. Υπέρ των δικαστών θεσπίζονται εγγυήσεις ανεξαρτησίας, λειτουργικής και προσωπικής. Η λειτουργική ανεξαρτησία εξειδικεύεται στη δεύτερη παράγραφο, ως προσήλωση στην εφαρμογή του Συντάγματος και των νόμων, υπό καθεστώς προστασίας του δικαστή από εντολές και οδηγίες τρίτων. Αλλά και σε σχέση με τον κοινό νομοθέτη προστατεύεται το δικαιοδοτικό έργο από το άρθρο 87 παρ. 2 (σε συνδυασμό με το άρθρο 93 παρ. 4), δεδομένου ότι ο δικαστής εξουσιοδοτείται να ελέγξει τη συμφωνία του τυπικού νόμου με το Σύνταγμα και να τον αφήσει ανεφάρμοστο στην περίπτωση της αντισυνταγματικότητας¹⁰. Τέλος, η τρίτη παράγραφος του άρθρου 87 αναφέρεται ειδικότερα στην προσωπική ανεξαρτησία των δικαστικών λειτουργών, ρυθμίζοντας τον θεσμό της επιθεώρησης κατά τρόπο που αποκλείει την επιρροή προσώπων εκτός της Δικαιοσύνης. Περαιτέρω εξειδικεύσεις της προσωπικής ανεξαρτησίας έχουμε στα αμέσως επόμενα άρθρα του Ε΄ Τμήματος του Συντάγματος, τα οποία καθορίζουν τις εγγυήσεις που συνοδεύουν το υπηρεσιακό καθεστώς του δικαστικού λειτουργού. Αν και οι διατάξεις του Τμήματος αυτού του Συντάγματος έχουν προεχόντως οργανωτικό χαρακτήρα, πρέπει να γίνει δεκτό ότι από ορισμένες εξ αυτών αναδύονται υποκειμενικές εγγυήσεις που συνιστούν *οιονεί δικαιώματα των δικαστικών λειτουργών*, όπως λ.χ. το δικαίωμα σε αποδοχές ανάλογες του δικαστικού λειτουργήματος (άρθρο 88 παρ. 2). Συνολικά, όπως έχει εύστοχα παρατηρηθεί, «δεν είναι υπερβολικό να ισχυρισθούμε ότι η Ελληνική Δημοκρατία διαθέτει ένα από τα πλέον ολοκληρωμένα συστήματα θωράκισης της δικαστικής ανεξαρτησίας τουλάχιστον στην Ευρώπη»¹¹.
- 3 Ως προς την κεντρική πρόβλεψη, ότι η απονομή της δικαιοσύνης γίνεται από δικαστήρια, δηλαδή από κρατικά όργανα που υπάγονται στη δικαστική λειτουργία και αποτελούνται από πρόσωπα που έχουν την ιδιότητα του δικαστικού λειτουργού, το άρθρο 87 παρ. 1 ακολουθεί τον κανόνα που είχαν διαμορφώσει τα άρθρα 87 του Σ. 1865/1911, 94 Σ. 1927 και 87 Σ. 1952, ότι η δικαιοσύνη «απονέμεται υπό δικαστών» που διορίζονται σύμφωνα με τον νόμο. Η προκείμενη διάταξη του Συντάγματος του 1975 επαυξάνει

⁷ Council of Europe, Committee of Ministers, Recommendation No. R (94) 12, On the Independence, Efficiency and Role of Judges.

⁸ Resolution 40/32 της 29.11.1985, *Basic Principles on the Independence of the Judiciary*, διαθέσιμο στο [link](#), (τελευταία πρόσβαση: 30.08.2022).

⁹ ΣτΕ 368/2021.

¹⁰ Βλ. ΣτΕ 1178/2005.

¹¹ Β. Σκουρής, *Η ανεξαρτησία της Δικαιοσύνης σε κρίση; Χαριστήριο στους Λουκά Θεοχαρόπουλο και Δήμητρα Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου*, ΑΠΘ, Τόμος Ι, 2009, σελ. 723 επ. (727).

ωστόσο τις θεσμικές εγγυήσεις της δικαιοδοσίας, εξοπλίζοντας πλέον ρητά τους δικαστικούς λειτουργούς με προσωπική και λειτουργική ανεξαρτησία. Με το διευρυμένο αυτό εγγυητικό περιεχόμενο, ο συντακτικός νομοθέτης ακολουθεί το άρθρο 97 παρ. 1 του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης. Σημειώνεται ότι το Σύνταγμα του 1952 και μεν προέβλεπε την ισοβιότητα των τακτικών δικαστών της πολιτικής Δικαιοσύνης και των μελών του Συμβουλίου της Επικρατείας, καθώς και τη μονιμότητα των εισαγγελικών λειτουργών, πλην όμως δεν περιείχε γενική εξαγγελία προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας.

II. ΟΙ ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΕΓΓΥΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 87 ΠΑΡ. 1

1. Απονομή δικαιοσύνης μόνον από δικαστήρια και θεσμική ανεξαρτησία της Δικαιοσύνης

Το άρθρο 87 παρ. 1 θεσπίζει τρεις επάλληλες εγγυήσεις της δικαιοδοσίας: α) Δια- 4
σφαλίζεται ότι η δικαιοδοτική λειτουργία υπό την έννοια του άρθρου 20 παρ. 1 Σ.
θα ασκείται μόνον από δικαστήρια και από δικαστικούς λειτουργούς. Η δικαστική
λειτουργία αποκτά έτσι έναν ίδιο, αυτοτελή χώρο δράσης, τη δικαιοδοσία, η οποία
δεν επιτρέπεται να ανατεθεί σε όργανα άλλων κρατικών λειτουργιών¹². Από ιστορική
άποψη, ο αποκλεισμός των οργάνων της εκτελεστικής λειτουργίας από την απονομή
της δικαιοσύνης αποτέλεσε κορυφαίο επίτευγμα του νομικού φιλελευθερισμού του
19ου αιώνα¹³. Απαγορεύεται έτσι η άσκηση δικαιοδοτικού έργου από δικαστικές
επιτροπές της Διοίκησης ή εν γένει όργανα της εκτελεστικής λειτουργίας¹⁴, υπό την
επιφύλαξη, πάντως, των προβλέψεων του άρθρου 96 παρ. 2 Σ., το οποίο προβλέπει
την εξαιρετική δυνατότητα εκδίκασης από τις αστυνομικές αρχές ορισμένων παρα-
βάσεων που τιμωρούνται με πρόστιμο, καθώς και από τις αρχές αγροτικής ασφάλειας
των αγροτικών πταισμάτων¹⁵. Σημειώνεται ότι η νεότερη νομολογία ΣτΕ διακρίνει
μεταξύ αφενός μεν (διοικητικών) αρμοδιοτήτων «δικαιοδοτικού χαρακτήρα», οι
οποίες θεμιτώς ανατίθενται σε συλλογικά όργανα της Διοίκησης (στα οποία δύνανται
να συμμετέχουν και δικαστικοί λειτουργοί σύμφωνα με το άρθρο 89 παρ. 2 Σ.) και,
αφετέρου, δικαιοδοτικής λειτουργίας υπό συνθήκες λειτουργικής και προσωπικής

¹² BVerfGE 103, 111 = NJW 2001, σελ. 1048 (1052)· Πρβλ. προηγουμένως BVerfGE 30, 1 = NJW 1971, σελ. 275, όπου έγινε δεκτό ότι μόνον κατ' εξαίρεση είναι δυνατή η εκδίκαση υποθέσεων που αφορούν το απόρρητο των επικοινωνιών από ειδικά όργανα που συγκροτεί το Κοινοβούλιο σύμφωνα με το άρθρο 10 παρ. 2 ΘΝ.

¹³ C. Hillgruber, σε G. Dürig/R. Herzog/R. Scholz, *GG Kommentar*, 2022, άρθρο 92 GG, αρ. περ. 22-24.

¹⁴ ΣτΕ (Ολομ.) 1580-2/2021.

¹⁵ Φ. Σπυρόπουλος, *Συνταγματικό δίκαιο*, 2η έκδ. 2020, σελ. 411.

ανεξαρτησίας, η οποία επιφυλάσσεται από το Σύνταγμα στα δικαστήρια¹⁶. Η διάκριση δεν είναι απολύτως πειστική, ιδίως διότι δεν εξηγείται σε τι διαφέρουν *κατά περιεχόμενο* οι αρμοδιότητες δικαιοδοτικού χαρακτήρα από την ενάσκηση δικαιοδοτικής λειτουργίας, κατά τρόπον ώστε οι μεν πρώτες θεμιτώς να ασκούνται από διοικητικά όργανα, η δε τελευταία να παραμένει κατά το Σύνταγμα στο αποκλειστικό πεδίο των δικαστηρίων. Τα αποκαλούμενα «εκκλησιαστικά δικαστήρια», τα οποία έχουν ως αντικείμενο την τιμωρία των κληρικών που υποπίπτουν σε παραπτώματα, δεν αποτελούν δικαστήρια υπό την έννοια του άρθρου 87 παρ. 1 Σ., αλλά πειθαρχικά όργανα της Εκκλησίας της Ελλάδος¹⁷. Τέλος, το Σύνταγμα δεν προβλέπει την άσκηση δικαιοδοτικού έργου από Ανεξάρτητες Αρχές του άρθρου 101Α. Σημειώνεται ότι το άρθρο 87 ρυθμίζει τη δικαιοδοσία ως κρατική και μόνον λειτουργία¹⁸ και δεν περιέχει απαγορευτικό κανόνα ως προς ιδιωτικές μορφές επίλυσης διαφορών (διαιτησία, τεχνική πραγματογνωμοσύνη κλπ.)¹⁹.

- 5 Η έννοια του δικαστηρίου στο άρθρο 87 παρ. 1 Σ. δεν ταυτίζεται με εκείνη στο άρθρο 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ, το οποίο επίσης κατοχυρώνει δικαίωμα σε «δικαστήριο» (tribunal)²⁰. Και τούτο διότι η νομολογία του ΕΔΔΑ ερμηνεύει την έννοια του δικαστηρίου στη Σύμβαση αυτόνομα, αναφέρεται δε σε κάθε όργανο που ιδρύθηκε με νόμο και ασκεί δικαιοδοτική λειτουργία υπό καθεστώς ανεξαρτησίας και αμεροληψίας, κρίνει δε επί υποθέσεων της αρμοδιότητάς του βάσει κανόνων δικαίου και σύμφωνα με μια καθορισμένη διαδικασία²¹. Αντίστοιχα, και το ενωσιακό δίκαιο γνωρίζει μια αυτόνομη, λειτουργική, έννοια του δικαστηρίου, η οποία είναι όμοια με εκείνη του Δικαστηρίου του Στρασβούργου²². Με βάση τα ανωτέρω, η νομολογία του ΣτΕ σχετικά με την έννοια του «δικαστηρίου» στο άρθρο 6 § 1 ΕΣΔΑ περιλαμβάνει σε αυτήν κάθε δικαιοδοτικό όργανο, του οποίου η λειτουργία προστατεύεται από ένα πλέγμα εγγυήσεων, μεταξύ των οποίων η αμεροληψία που πρέπει να έχει με τρόπο θεσμικά κατοχυρωμένο έναντι των διαδίκων, η ανεξαρτησία του από τη Διοίκηση και τα άλλα συντεταγμένα όργανα του Κράτους, ο πάγιος (και όχι περιστασιακός ή *ad hoc*) χαρακτήρας του, η

¹⁶ ΣτΕ (Ολομ.) 1580-2/2021· επίσης ΣτΕ 267-8/2021.

¹⁷ ΣτΕ 4596/2014, 686/2011, 1440/1993, 825/1988 (Ολομ.).

¹⁸ Π. Παράρας, *Σύνταγμα 1975 – Corpus*, τόμος III, 1999, σελ. 340.

¹⁹ Βλ. BGHZ 65, 59=NJW 1976, σελ. 109 για την αντίστοιχη ρύθμιση του άρθρου 92 του Θεμελιώδους Νόμου.

²⁰ Κ. Χρυσόγονος, *Συνταγματικό δίκαιο*, 2η έκδ. 2014, σελ. 353.

²¹ ΕΔΔΑ, απόφαση της 22.06.2000, *Coëtte κλπ. v. Belgium*, αρ. προσφ. 32492/96, 32547/96, 32548/96, 33209/96 και 33210/96, § 19.

²² Βλ. ΔΕΕ, αποφάσεις της 27 Φεβρουαρίου 2018, *Associação Sindical dos Juizes Portugueses*, C-64/16, ECLI:EU:C:2018:117, σκ. 38· της 16ης Φεβρουαρίου 2017, *Margarit Panicello*, C-503/15, ECLI:EU:C:2017:126, σκ. 27.

δεσμευτικότητα των αποφάσεών του και, τέλος, η θεμελιώδης για τη λειτουργία κάθε δικαστηρίου αρχή της δημοσιότητας των συνεδριάσεών του²³. Όμως οι ορισμοί αυτοί δεν είναι κρίσιμοι για την έννοια του δικαστηρίου στα άρθρα 20 παρ. 1 και 87 παρ. 1 του ελληνικού Συντάγματος, η οποία καταλαμβάνει μόνον κρατικά όργανα που εντάσσονται στη δικαστική λειτουργία και αποτελούνται από δικαστικούς λειτουργούς. Δεν αποτελούν λοιπόν δικαστήρια υπό την έννοια του άρθρου 87 παρ. 1, ενώ δεν αποκλείεται να χαρακτηρίζονται ως τέτοια υπό την οπτική γωνία της ΕΣΔΑ, τα συλλογικά όργανα που διοικούν Ανεξάρτητες Αρχές όταν αποφασίζουν επί προσφυγών ιδιωτών, οι σχηματισμοί επίλυσης διαφορών της Α.Ε.Π.Π., το Ανώτατο Πειθαρχικό Συμβούλιο των Δικηγόρων²⁴, οι Ανεξάρτητες Επιτροπές Προσφυγών σε υποθέσεις ασύλου²⁵, το Ανώτατο Συμβούλιο Επίλυσης Αθλητικών Διαφορών (Α.Σ.Ε.Α.Δ.)²⁶ και άλλα κρατικά συλλογικά όργανα²⁷ με αρμοδιότητα νομικής κρίσης επί υποθέσεων των πολιτών.

Τα δικαστήρια, επιπροσθέτως των εγγυήσεων λειτουργικής και προσωπικής ανεξαρτησίας που αναγνωρίζονται στους δικαστικούς λειτουργούς, τελούν σε μια *θεσμικά ανεξάρτητη* θέση έναντι των οργάνων της νομοθετικής και της εκτελεστικής λειτουργίας²⁸, η οποία συνιστά κεντρική έκφραση νομικού φιλελευθερισμού²⁹. Εν προκειμένω, το άρθρο 87 παρ. 1 Σ. συμπληρώνει το κανονιστικό περιεχόμενο του άρθρου 26 και κατοχυρώνει τη θεσμική αυτοτέλεια της δικαστικής λειτουργίας έναντι των υπόλοιπων κρατικών λειτουργιών. Στο ενωσιακό δίκαιο, εκτεταμένη πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ αποδίδει έμφαση στη διασφάλιση της θεσμικής ανεξαρτησίας και αμεροληψίας της Δικαιοσύνης, από την άποψη ιδίως της αντικειμενικής εντύπωσης που σχηματίζεται στην κοινωνία, μέσω κανόνων που ρυθμίζουν τη σύνθεση των δικαστηρίων, τον διορισμό των μελών τους, τη διάρκεια της θητείας των δικαστών και τους λόγους εξαιρέσεως ή παύσεως³⁰. Αλλά και στο εθνικό δίκαιο, από τη συνδυαστική ερμηνεία των άρθρων 26 και 87 παρ. 1 Σ. η νομολογία του ΣτΕ έχει συναγάγει μια σειρά από επιμέρους κανόνες που κατατείνουν στη θεσμική ανεξαρτησία των

²³ ΣτΕ 1361/2013.

²⁴ Αποτελεί όμως «δικαστήριο» υπό την έννοια του άρθρου 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ: ΣτΕ 2037/2011, βλ. και ΣτΕ (Ολομ.) 189/2007, ΤοΣ 2007, σελ. 891, με παρατ. Κ. Γώγου.

²⁵ ΣτΕ (Ολομ.) 1580-2/2021· ΣτΕ (Ολομ.) 2347-8/2017· ΣτΕ (Ολομ.) 1317-8/2017.

²⁶ ΣτΕ 267-8/2021.

²⁷ Δεν αποτελεί δικαστήριο η Επιτροπή του Διαγωνισμού Εισαγωγής στην Εθνική Σχολή Δικαστικών Λειτουργιών: ΣτΕ 368/2021, 1566-8/2016.

²⁸ Β. Ανδρουλάκης, *Ζητήματα δικαστικής ανεξαρτησίας*, ΘΠΔΔ 2018, σελ. 319 επ. (322). Πρβλ. πάντως Β. Σκουρή, *Η ανεξαρτησία της Δικαιοσύνης*, ό.π., σελ. 725.

²⁹ Μ. Πικραμένος, *Η λογοδοσία των δικαστών στη δημοκρατία*, 2021, σελ. 28.

³⁰ ΔΕΕ αποφάσεις της 19ης Νοεμβρίου 2019, Α.Κ. κλπ., C-585/18, 624/18, 625/18, ECLI:EU:C:2019:982, σκ. 123· της 24ης Ιουνίου 2019, *Επιτροπή/Πολωνία*, C-619/18, ECLI:EU:C:2019:531, σκ. 74.

δικαστηρίων. Καταρχάς, η διασφάλιση της ανεξαρτησίας της Δικαιοσύνης απαιτεί ήδη αυξημένα εκέγγυα αξιοκρατικής επιλογής των δικαστών με διαδικασία που περιβάλλεται από εγγυήσεις ανεξάρτητης και εξειδικευμένης επαγγελματικής κρίσης κατά την επιλογή των υποψηφίων, όπως είναι μια διαδικασία διενεργουμένη μέσα στους κόλπους της Δικαιοσύνης³¹. Έγινε ακόμη δεκτό ότι ο νομοθέτης θεμιτώς μεν ρυθμίζει ζητήματα οργάνωσης και δομής των δικαστηρίων, πλην όμως οι σχετικές ρυθμίσεις πρέπει να αποβλέπουν στην εύρυθμη λειτουργία της Δικαιοσύνης, να προάγουν την αποτελεσματικότητα της απονομής της και το κύρος των δικαστηρίων και να διασφαλίζουν την ανεξαρτησία της Δικαιοσύνης, η οποία συνδέεται με τη δικαστική αμεροληψία, καθώς και την προσωπική και λειτουργική ανεξαρτησία των δικαστών³². ειδικότερα, η κατανομή της ύλης μεταξύ των δικαιοδοτικών σχηματισμών πρέπει να είναι σταθερή και να αφορά ομοιογενείς και αδιάσπαστες ενότητες αντικειμένων³³. Τους ίδιους σκοπούς, της εύρυθμης και αποτελεσματικής απονομής της δικαιοσύνης, με την προάσπιση του κύρους και της ανεξαρτησίας των δικαστηρίων οφείλει δε να υπηρετεί και η κατανομή των οργανικών θέσεων των δικαστικών – εισαγγελικών λειτουργών στα δικαστήρια και στις εισαγγελίες αντιστοίχως³⁴. Επισημαίνεται δε στη νομολογία ότι, ιδίως ενόψει του ελεγκτικού ρόλου επί της εκτελεστικής λειτουργίας, την οποία το Σύνταγμα απονέμει στη διοικητική Δικαιοσύνη (άρθρα 94 και 95), παραβιάζουν το Σύνταγμα ψευδο-οργανωτικές ρυθμίσεις με τις οποίες ο νομοθέτης επιδιώκει εμμέσως την επιλογή δικαστών σε συγκεκριμένες υποθέσεις³⁵. Μάλιστα, ενόψει της δικαστικής ανεξαρτησίας που θεσπίζει το άρθρο 87 παρ. 1, η τοποθέτηση των δικαστών στα επιμέρους Τμήματα ΣτΕ ανήκει στην αποκλειστική αρμοδιότητα της Ολομέλειας του Δικαστηρίου, την οποία ο νομοθέτης δεν δύναται ούτε να τη μεταθέσει σε άλλο όργανο, ούτε να τη φαλκιδεύσει, προβλέποντας λ.χ. ανώτατο όριο παραμονής ορισμένου δικαστικού λειτουργού σε ορισμένο Τμήμα³⁶.

2. Συγκρότηση των δικαστηρίων από δικαστικούς λειτουργούς

- 7 Ως δεύτερη εγγύηση της δικαιοδοσίας, η πρώτη παράγραφος του άρθρου 87 προβλέπει τη στελέχωση των δικαστηρίων, σε κάθε κλάδο της δικαιοδοσίας, μόνον με δικαστικούς λειτουργούς. Επιφυλάσσεται λοιπόν η άσκηση της δικαστικής λειτουργίας αποκλειστικά στους δικαστές. Ως εκ τούτου, η συνταγματική διασφάλιση της Δικαιοσύ-

³¹ ΣτΕ 1566-8/2016· ΣτΕ 4387-8/1988.

³² ΣτΕ (Ολομ.) 1580-2/2021· ΣτΕ ΠΕ 8/2022· ΣτΕ Πρακτικά σε Ολομ. και Συμβ. 1/2008 και 11/2002.

³³ ΣτΕ (Ολομ.) 2152/1993· ΣτΕ 1781/1993.

³⁴ ΣτΕ 3109/2017.

³⁵ ΣτΕ (Ολομ.) 2152/1993.

³⁶ ΣτΕ σε Ολομ. και Συμβ. 1/2008.

νης έχει δύο όψεις: Μια *θεσμική*, η οποία συνίσταται στην επιφύλαξη του δικαιοδοτικού έργου στα δικαστήρια, ως όργανα της δικαστικής λειτουργίας, και μία *προσωπική*, η οποία αφορά την απονομή της δικαιοσύνης από δικαστικούς λειτουργούς³⁷, δηλαδή από νομικούς οι οποίοι διορίστηκαν ως ισόβιοι δημόσιοι λειτουργοί με τη διαδικασία του άρθρου 88 παρ. 1 Σ.³⁸ Ο τελευταίος κανόνας αυτός ισχύει υπό την επιφύλαξη των μεικτών συνθέσεων στην ποινική Δικαιοσύνη, για την εκδίκαση κακουρηγμάτων καθώς και πολιτικών εγκλημάτων, με τη συμμετοχή και ιδιωτών ενόρκων στο δικαιοδοτικό σώμα, σύμφωνα με το άρθρο 97 παρ. 1 Σ. Κατ' εξαίρεση επίσης από τον ίδιο κανόνα, το άρθρο 100 παρ. 2 Σ. προβλέπει τη συμμετοχή τακτικών καθηγητών Νομικών Σχολών των πανεπιστημίων της χώρας σε ορισμένες συνθέσεις του ΑΕΔ, ενώ το άρθρο 99 Σ. προβλέπει ότι στη σύνθεση του δικαστηρίου αγωγών κακοδικίας μετέχουν επίσης δύο τακτικοί καθηγητές ελληνικών Νομικών Σχολών, αλλά και δύο δικηγόροι. Τέλος, το άρθρο 88 παρ. 2 Σ. προσθέτει στη σύνθεση του δικαστηρίου του άρθρου 99 ακόμη έναν τακτικό καθηγητή και έναν δικηγόρο για την εκδίκαση των διαφορών ως προς το ύψος των αποδοχών των δικαστικών λειτουργών. Επίσης, τα στρατοδικεία, σύμφωνα με το άρθρο 96 παρ. 5 Σ., συγκροτούνται κατά πλειοψηφία από μέλη του δικαστικού σώματος των ενόπλων δυνάμεων, ενώ κατά τα λοιπά μπορούν να συμμετέχουν σε αυτά και άλλα πρόσωπα, όπως είναι ιδίως οι αξιωματικοί.

Οι δικαστές, στους οποίους επιφυλάσσεται η δικαιοδοτική λειτουργία από το άρθρο 87 παρ. 1, είναι οι «δικαστικοί λειτουργοί» των άρθρων 88 έως 91 Σ., τα οποία εξειδικεύουν τις εγγυήσεις ανεξαρτησίας του δικαστικού σώματος. Σε διάκριση προς τον δικαστικό υπάλληλο, ο δικαστικός λειτουργός δεν είναι απλώς στέλεχος των δικαστηρίων, αλλά αυτοτελής εκ του Συντάγματος φορέας της δικαιοδοτικής λειτουργίας³⁹. Ενώ πάντως τα επόμενα άρθρα του Συντάγματος αναφέρονται σε «δικαστικούς λειτουργούς», το άρθρο 87 προτιμά τον όρο «δικαστές», ευθυγραμμιζόμενο με την παράδοση των προηγούμενων Συνταγμάτων. Για πρώτη φορά προστίθεται πάντως ο επιθετικός προσδιορισμός «τακτικοί»⁴⁰. Τακτικοί είναι οι δικαστικοί λειτουργοί, των οποίων το υπηρεσιακό καθεστώς ρυθμίζεται από τα επόμενα άρθρα του Συντάγματος, έστω και αν δεν αναφέρονται όλοι ρητώς⁴¹, διαχωριζόμενοι από τους ενόρκους και τα

8

³⁷ Για την παρόμοια ρύθμιση του άρθρου 92 Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης G. Morgenthaler, σε V. Epping/C. Hillgruber, *Beck Onlinekommentar Grundgesetz*, άρθρο 92 ΘΝ, αρ. περ. 18 (τελευταία πρόσβαση 30.8.2022).

³⁸ ΣτΕ 751/2016, δεν είναι επομένως δικαστικοί λειτουργοί οι πολιτικοί υπάλληλοι που ασκούν καθήκοντα δημοσίου καθηγούρου· βλ. επίσης Π. Παραρά, *Σύνταγμα 1975*, ό.π., σελ. 351.

³⁹ Για το άρθρο 92 ΘΝ, G. Morgenthaler, *Beck Onlinekommentar Grundgesetz*, ό.π.

⁴⁰ Λ. Μιχαήλ, στα *Πρακτικά των συνεδριάσεων των υποεπιτροπών της επί του Συντάγματος του 1975 κοινοβουλευτικής επιτροπής*, Αθήναι, Εθνικό Τυπογραφείο 1975, σελ. 203.

⁴¹ Όπως συμβαίνει λ.χ. με τους εισηγητές ΣτΕ, τους Επιτρόπους και Αντεπιτρόπους της Επικρατείας

λοιπά πρόσωπα που κατά περίπτωση συμμετέχουν στο δικαιοδοτικό έργο σύμφωνα με το Σύνταγμα. Αναμφίβολα, τακτικοί δικαστές, προστατευόμενοι από λειτουργική και προσωπική ανεξαρτησία, είναι και οι ειρηνοδίκες⁴². Οι εισαγγελικοί λειτουργοί διακρίνονται από τους τακτικούς δικαστές στην τρίτη παράγραφο του άρθρου 87, αποτελούν όμως και αυτοί δικαστικούς λειτουργούς που υπάγονται στις εγγυήσεις των άρθρων 87 και επ. Σ.⁴³. Δεν έχουν (ακόμη) την ιδιότητα του τακτικού δικαστή οι δικαστικοί λειτουργοί που τελούν σε δοκιμασία σύμφωνα με το άρθρο 88 παρ. 3 Σ., μπορούν όμως, σύμφωνα με το δεύτερο εδάφιο της ίδιας παραγράφου, κατά τον χρόνο της δοκιμασίας τους να ασκούν τα καθήκοντα τακτικού δικαστή. Τακτικοί δικαστές είναι και οι λειτουργοί της στρατιωτικής Δικαιοσύνης, εφόσον το άρθρο 96 παρ. 5 του Συντάγματος αφενός μεν παραπέμπει στο άρθρο 87 παρ. 1 ως προς το καθεστώς των εν λόγω δικαστικών λειτουργών, αφετέρου δε μετά την αναθεώρηση του 2019 ρητώς προβλέπει ότι οι στρατιωτικοί δικαστές εξομοιώνονται ως «προς όλα» με τους τακτικούς δικαστές. Έκτακτα δικαστήρια απαγορεύονται απολύτως από το άρθρο 8 Σ., δύνανται όμως να συσταθούν «εξαιρετικά δικαστήρια» εάν κηρυχθεί κατάσταση πολιορκίας του άρθρου 48, σύμφωνα με το οποίο, στην περίπτωση αυτή, δεν εφαρμόζονται τα άρθρα 96 παρ. 4 και 97 Σ. Ο συντακτικός νομοθέτης υπονοεί εν προκειμένω ότι τα εξαιρετικά δικαστήρια του άρθρου 48 είναι στρατοδικεία, τα οποία κατ' εξαίρεση θα δύνανται να εκδικάζουν ποινικές υποθέσεις ιδιωτών, ανάλογα με τα ισχύοντα στο άρθρο 91 Σ. 1952.

3. Οι εγγυήσεις ανεξαρτησίας του δικαστικού λειτουργού

9 Η τρίτη εγγύηση που θεσπίζει η πρώτη παράγραφος του άρθ. 87 για το δικαιοδοτικό σύστημα είναι τα θεσμικά εχέγγυα αντικειμενικότητας και αμεροληψίας με τα οποία διασφαλίζονται οι τακτικοί δικαστές, στους οποίους το Σύνταγμα εγγυάται *προσωπική και λειτουργική ανεξαρτησία*. Η ανεξαρτησία αποτελεί εκ των ων ουκ άνευ χαρακτηριστικό του δικαιοδοτικού έργου⁴⁴, ενώ η πραγματοποίηση

των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων· βλ. ΣτΕ (Διοικητική Ολομέλεια) 1/1979, ΤοΣ 1978, σελ. 693 επ.

⁴² ΣτΕ 851/2011· ΑΠ 264/1978.

⁴³ Βλ. ΣτΕ 1160/1989, 5348/1987, 1402/1981· Επίσης ΑΠ 898/2021. Με βάση το γράμμα του άρθρου 87 παρ. 1 και τη διαφοροποίηση μεταξύ τακτικών δικαστών και εισαγγελέων στην τρίτη παράγραφο του ίδιου άρθρου επιχειρηματολογείται ότι οι εισαγγελείς δεν απολαύουν λειτουργικής, αλλά μόνον προσωπικής ανεξαρτησίας· βλ. Π. Παραρά, *Σύνταγμα 1975*, ό.π., σελ. 360-364.

⁴⁴ Το ΔΕΕ επισημαίνει εν προκειμένω λόγο ότι είναι άμεσα συνυφασμένη με την αποστολή του δικαστή· ΔΕΕ, αποφάσεις της 27ης Φεβρουαρίου 2018, *Associação Sindical dos Juizes Portugueses*, C-64/16, ECLI:EU:C:2018:117, σκ. 38· της 19ης Νοεμβρίου 2019, *Α.Κ. κλπ.*, C-585/18, 624/18, 625/18, ECLI:EU:C:2019:982, σκ. 120· της 24ης Ιουνίου 2019, *Επιτροπή/Πολωνία*, C-619/18, ECLI:EU:C:2019:531, σκ. 58.

του συνταγματικού δικαιώματος δικαστικής προστασίας είναι δυνατή μόνον από ανεξάρτητους δικαστές⁴⁵. Εντασσόμενη στο οργανωτικό μέρος του Συντάγματος, η πρόβλεψη προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας στο άρθρο 87 παρ. 1 δεν αποτελεί μεν συνταγματικό δικαίωμα του δικαστικού λειτουργού ή του διαδίκου⁴⁶, αλλά ανάλογη εγγύηση, με εξ αντανakλάσεως υποκειμενικό χαρακτήρα, ιδίως εφόσον κατά το γράμμα της διάταξης οι δικαστές «απολαμβάνουν» λειτουργική και προσωπική ανεξαρτησία. Ταυτόχρονα, το άρθρο 87 παρ. 1 δημιουργεί για το κράτος αντικειμενικό καθήκον προστασίας⁴⁷, υπό την έννοια μιας υποχρέωσης θέσπισης κατάλληλων προληπτικών και κατασταλτικών μέτρων για τη διασφάλιση της ανεξαρτησίας των δικαστικών λειτουργών⁴⁸. Η ανεξαρτησία του δικαστή συνδέεται με την αμεροληψία, διότι αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση της τελευταίας⁴⁹. Ωστόσο, οι δύο έννοιες δεν ταυτίζονται πλήρως, υπό την έννοια ότι δεν είναι κάθε ανεξάρτητος δικαστής και αμερόληπτος⁵⁰. Η αμεροληψία, πέραν της ελευθερίας από επιρροές τρίτων, αφορά την ουδετερότητα (από απόψεως συμφερόντων και ψυχικής στάσης) του ίδιου του δικαστή έναντι της εκδικαζόμενης υπόθεσης και των διαδίκων κατά τη διαμόρφωση της κρίσης του⁵¹. Με άλλες λέξεις, η αμεροληψία αφορά τη σχέση μεταξύ δικαστή και διαδίκων και όχι την απόκρουση της κρατικής παρέμβασης στο δικαιοδοτικό έργο, η οποία συνιστά ιστορικά το κεντρικό αντικείμενο του άρθρου 87 Σ.

Α. Λειτουργική ανεξαρτησία

Η λειτουργική ανεξαρτησία προστατεύει την αυτονομία της δικαστικής κρίσης έναντι 10
οιωνδήποτε εξωτερικών εντολών και οδηγιών· πρόκειται για μια συνταγματική εγγύηση υπέρ εκάστου δικαστικού λειτουργού, αλλά και για ένα υπηρεσιακό του καθήκον: Να αποκρούει έξωθεν πιέσεις και υποδείξεις ως προς το περιεχόμενο της κρίσης του

⁴⁵ G. Morgenthaler, *Beck Onlinekommentar Grundgesetz*, ό.π., αρ. περ. 1.

⁴⁶ Βλ. την πάγια νομολογία του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της Γερμανίας: BVerfG, NJW 2021, σελ. 3717 επ. (3718)· BVerfGE 27, 211=NJW 1970, σελ. 505 επ. (506).

⁴⁷ Για την κρατική υποχρέωση προστασίας των συνταγματικών δικαιωμάτων, βλ. Π. Μαντζούφα, *Συνταγματική προστασία των δικαιωμάτων στην εποχή της διακινδύνευσης*, 2006, σελ. 100 επ.

⁴⁸ G. Morgenthaler, *Beck Onlinekommentar Grundgesetz*, ό.π., αρ. περ. 3.

⁴⁹ Βλ. την προσέγγιση του ΔΕΕ: ΔΕΕ, αποφάσεις της 22ας Φεβρουαρίου 2022, RS, C-430/21, ECLI:EU:C:2022:99, σκ. 41· της 21ης Δεκεμβρίου 2021, *Eurobox Promotion κλπ*, C-357/19, C-379/19, C-549/19, C-811/19 και C-840/19, ECLI:EU:C:2021:1034, σκ. 224· της 19ης Νοεμβρίου 2019, *Α.Κ. κλπ.*, C-585/18, 624/18, 625/18, ECLI:EU:C:2019:982, σκ. 122· της 24ης Ιουνίου 2019, *Επιτροπή/ Πολωνία*, C-619/18, ECLI:EU:C:2019:531, σκ. 73.

⁵⁰ Δ. Ράικος, *Η αμεροληψία κατά την απονομή της δικαιοσύνης*, ΔιΔικ 2014, σελ. 577 επ.

⁵¹ Ibidem.

και να λαμβάνει αποφάσεις οι οποίες να στηρίζονται στον νόμο και σε ίδια, μόνον, κρίση και ευθύνη⁵². *Ratione materiae*, η λειτουργική ανεξαρτησία καταλαμβάνει όχι μόνον την οριστική κρίση στην ουσία της διαφοράς, αλλά και οποιαδήποτε δραστηριότητα του δικαστή συνδέεται άμεσα ή έμμεσα με το δικαιοδοτικό έργο: Τον προσδιορισμό της υπόθεσης προς συζήτηση⁵³, την απόφαση περί αναβολής ή μη, τη λήψη προδικαστικών αποφάσεων που ρυθμίζουν τη διαδικασία ή την απόδειξη, τη διεύθυνση της συζήτησης κλπ.⁵⁴. Ιστορικά⁵⁵, αλλά και ως σήμερα⁵⁶, η εγγύηση αυτή έχει ως αντικείμενο πρωτίστως επιδράσεις που προέρχονται από την εκτελεστική λειτουργία: Το Σύνταγμα απαγορεύει έτσι εντολές, υποδείξεις, οδηγίες και κάθε μορφής επιρροή, ακόμη και έμμεση⁵⁷, οποιασδήποτε δημόσιας αρχής, στους δικαστές σε σχέση με την άσκηση των καθηκόντων τους⁵⁸. Στις απαγορευμένες μορφές παρέμβασης έχει γίνει δεκτό ότι εμπίπτει και η δημόσια τοποθέτηση, επαινετική ή αποδοκιμαστική, του Υπουργού Δικαιοσύνης επί συγκεκριμένων δικαστικών αποφάσεων, ιδίως όταν η υπόθεση είναι ακόμη εκκρεμής⁵⁹.

- 11 Η λειτουργική ανεξαρτησία θωρακίζει όμως τους δικαστές και έναντι της νομοθετικής λειτουργίας⁶⁰: Απαγορεύεται στον νομοθέτη η επέμβαση σε εκκρεμείς δίκες, όπως και η στοχευμένη ανατροπή του αποτελέσματος δικών οι οποίες περατώθηκαν. Βέβαια, όπως δέχεται η νομολογία, ο νόμος δεν κωλύεται να ρυθμίσει εκ νέου, ακόμη και αναδρομικά, οποιαδήποτε *καταρχήν* κοινωνική ύλη, έστω και αν οι σχετικές με αυτήν διαφορές εκκρεμούν ήδη ενώπιον των δικαστηρίων· ωστόσο, πάντα κατά τη νομολογία, το Σύνταγμα (άρθρα 4 παρ. 1, 20 παρ. 1 και 95 παρ. 1) προστατεύει τη δικαιοδοτική

⁵² Β. Σκουρής, *Η ανεξαρτησία της Δικαιοσύνης*, ό.π., σελ. 725· H.J. Papier, *Die richterliche Unabhängigkeit und ihre Schranken*, NJW 2001, σελ. 1089 επ. (1090). Για το ενωσιακό δίκαιο: ΔΕΕ της 19ης Νοεμβρίου 2019, Α.Κ. κλπ., C-585/18, 624/18, 625/18, ECLI:EU:C:2019:982, σκ. 121· ΔΕΕ της 24ης Ιουνίου 2019, *Επιτροπή/Πολωνία*, C-619/18, ECLI:EU:C:2019:531, σκ. 72.

⁵³ Βλ. ΣτΕ 1673/2009.

⁵⁴ Για το γερμανικό δίκαιο G. Morgenthaler, *Beck Onlinekommentar Grundgesetz*, ό.π., αρ. περ. 5.

⁵⁵ Βλ. την τοποθέτηση του εισηγητή της πλειοψηφίας Λ. Μιχαήλ, στα *Πρακτικά των συνεδριάσεων των υποεπιτροπών*, ό.π., σελ. 203.

⁵⁶ Β. Σκουρής, *Η ανεξαρτησία της Δικαιοσύνης*, ό.π., σελ. 726.

⁵⁷ Για το ενωσιακό δίκαιο: ΔΕΕ αποφάσεις ης 21ης Δεκεμβρίου 2021, *Eurobox Promotion κλπ*, C-357/19, C-379/19, C-549/19, C-811/19 και C-840/19, ECLI:EU:C:2021:1034, σκ. 226· της 19ης Νοεμβρίου 2019, Α.Κ. κλπ., C-585/18, 624/18, 625/18, ECLI:EU:C:2019:982, σκ. 125· της 24ης Ιουνίου 2019, *Επιτροπή/Πολωνία*, C-619/18, ECLI:EU:C:2019:531, σκ. 112.

⁵⁸ Βλ. και την ευρύτατη διατύπωση της Σύστασης της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης R (94) 12 της 13.10.1994, Αρχή I, 2 d.

⁵⁹ ΑΠ (Διοικητική Ολομέλεια) 8/1998, ΤοΣ 1998, σελ. 404 επ.· Γ. Αποστολάκης, *Απειλείται η δικαστική ανεξαρτησία*, ΘΠΔΔ 2018, σελ. 316 επ. (317).

⁶⁰ Α. Μανιτάκης, *Κράτος δικαίου*, ό.π., σελ. 332 επ.· Papier, NJW 2001, σελ. 1090.

λειτουργία έναντι παρεμβάσεων του νομοθέτη σε περιπτώσεις στις οποίες αυτός είτε εισάγει ρύθμιση που δεν έχει γενικό χαρακτήρα, αλλά αφορά σε μεμονωμένη έννομη σχέση και παραβιάζει την αρχή της ισότητας⁶¹, είτε στοχευμένα επεμβαίνει υπέρ της διαδίκου διοικητικής αρχής σε διαφορά που είναι ήδη εκκρεμής ενώπιον της διοικητικής Δικαιοσύνης, λ.χ. κυρώνοντας είτε καταργώντας διοικητική πράξη, χωρίς να προκύπτει σκοπός δημοσίου συμφέροντος που να δικαιολογεί την επέμβαση, ιδίως σε περίπτωση αναδρομικότητας⁶². Στο πλέγμα των συνταγματικών διατάξεων από τις οποίες απορρέει η εν λόγω απαγόρευση, θα πρέπει να προσμετρηθεί και το άρθρο 87⁶³. Αντίστοιχα, πάγια νομολογία συνάγει και από το άρθρο 87 Σ. την απαγόρευση νομοθετικής πρόβλεψης περί επανάσκησης ενδίκων βοηθημάτων που έχουν απορριφθεί ως απαράδεκτα, εφόσον δεν μεταβλήθηκε για το μέλλον το νομοθετικό καθεστώς στο οποίο στηρίχθηκε η απόρριψη⁶⁴. Σε σχέση επίσης με το Κοινοβούλιο, κρίθηκε ότι δεν είναι επιτρεπτή η άσκηση κοινοβουλευτικού ελέγχου επί της κυβέρνησης σε σχέση με το περιεχόμενο δικαστικών αποφάσεων, ενόψει της ανεξαρτησίας της Δικαιοσύνης⁶⁵. Η λειτουργική ανεξαρτησία αναπτύσσει την προστατευτική της λειτουργία ακόμη και 12
έναντι παρεμβάσεων ή επιρροών από το εσωτερικό της Δικαιοσύνης⁶⁶. Οι δικαστές των κατωτέρων βαθμίδων δεν υποχρεούνται να ακολουθούν τις απόψεις που νομολογήθηκαν από τα ανώτερα και ανώτατα δικαστήρια⁶⁷. Ωστόσο, οι αποφάσεις των ανώτατων δικαστηρίων έχουν υψηλή αξία ως στοιχεία καθοδήγησης, δημιουργούν δε ασφάλεια δικαίου για τους διαδίκους⁶⁸. Όσοι δικαστές της ουσίας διαφωνούν με τα νομολογηθέντα δεν επιτρέπεται να είναι ανεργμάτιστοι στις κρίσεις τους, αλλά υποχρεούνται σε τεκμηριωμένη αντιπαράθεση με όσα έκριναν οι ανώτερες βαθμίδες. Παρά λοιπόν το γεγονός ότι σύγχρονα δικονομικά νομοθετήματα, όπως τα άρθρα 1 και 12 ν. 3900/2010 συστηματικά επιδιώκουν, μέσω προπάντων του θεσμού της πιλοτικής

⁶¹ Ενδεικτικά ΑΠ (Ολομ.) 13/2001, ΝοΒ 2001, σελ. 125· ΑΠ (Ολομ.) 7/1990, ΝοΒ 1990, σελ. 1326· ΑΠ (Ολομ.) 4/1990, ΝοΒ 1990, σελ. 1316.

⁶² Βλ. ΣτΕ 2411/2020, ΣτΕ Ολ. 685/2019, 1231-1236/2017, 522-524/2015, 2307/2014, 4754-4755/2012, 1661/2009, 4363/1997 κ.ά. Για την ευρύτερη προβληματική βλ. Δ. Εμμανουηλίδη, *Η αντισυνταγματική παραγραφή επίδικων αξιώσεων κατά του Δημοσίου εν γένει*, ΔτΑ 2003, σελ. 553 επ.· Π. Μαντζούφα, *Η επέμβαση της νομοθετικής εξουσίας στα έργα της δικαστικής*, ΕΔΔΔ 2008, σελ. 843 επ.· Κ. Χρυσόγονο, *Συνταγματικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 361-371.

⁶³ Ανάλογα G. Morgenthaler, *Beck Onlinekommentar Grundgesetz*, ό.π., αρ. περ. 8.

⁶⁴ Βλ. ΣτΕ 331/2021, 1997/2004, 1107/1997, 2000, 2427/1992 κ.ά.

⁶⁵ ΑΠ (Διοικητική Ολομέλεια) 9/1998, ΤοΣ 1998, σελ. 410 επ.

⁶⁶ Β. Ανδρουλάκης, *Ζητήματα*, ό.π., σελ. 326.

⁶⁷ Β. Σκουρής, *Η ανεξαρτησία της Δικαιοσύνης*, ό.π., σελ. 726· *Idem*, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, Ι, 2η έκδ. 1996, σελ. 122· Δ. Ράικος, *Πτυχές της λειτουργικής ανεξαρτησίας*, ό.π., σελ. 514 επ.· Μ. Πικραμένος, *Η λογοδοσία των δικαστών*, ό.π. σελ. 50· Κ. Χρυσόγονος, *Συνταγματικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 357.

⁶⁸ Γ. Βαλμαντώνης, *Ο δικαστής και το νομολογιακό προηγούμενο*, ΕΛΛΔνη 2021, σελ. 27.

δίκης και των ιδιαζουσών προϋποθέσεων του παραδεκτού των ενδίκων μέσων ενώπιον του ΣτΕ, την ενοποίηση της νομολογίας των διοικητικών δικαστηρίων επί τη βάσει των κριθέντων από το ΣτΕ, το Σύνταγμα αποδέχεται, όπως παρατηρεί και το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο της Γερμανίας για την αντίστοιχη εγγύηση του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης, ότι η απονομή της δικαιοσύνης δεν είναι κατά περιεχόμενο ενιαία⁶⁹. Αντίστοιχα, το ΣτΕ δέχεται ότι ο Γενικός Επίτροπος της Επικρατείας δεν επιτρέπεται να προσβάλει με αίτηση αναιρέσεως υπέρ του νόμου δικαστική απόφαση επί της οποίας εκκρεμεί έφεση διάδικου, διότι έτσι θα αφαιρούνταν η υπόθεση από τον αρμόδιο δικαστή⁷⁰, εγγύηση η οποία έχει προτεραιότητα έναντι της ενιαίας κρίσης των συναφών υποθέσεων. Σε κάθε περίπτωση πάντως, η λειτουργική ανεξαρτησία, η οποία προστατεύει ως προς το περιεχόμενο της δικαστικής κρίσης, δεν απαλλάσσει τους δικαστικούς λειτουργούς από τον προβλεπόμενο εσωτερικό έλεγχο μέσω της επιθεώρησης, ο οποίος αποσκοπεί, όπως εκτίθεται κατωτέρω, στη διασφάλιση από όργανα της δικαστικής λειτουργίας της τήρησης των απαιτήσεων που θέτει ο νόμος ως προς τα υπηρεσιακά καθήκοντα του δικαστικού λειτουργού.

- 13 Τέλος, η κατοχύρωση της λειτουργικής ανεξαρτησίας αφορά σε ορισμένο βαθμό ακόμη και κοινωνικές και εν γένει ιδιωτικές επιρροές και πιέσεις⁷¹, είτε αυτές εκδηλώνονται κατ' ιδίαν, από τους διαδίκους και (συνήθως) μεσολαβούντα τρίτα πρόσωπα, είτε δημοσίως, όπως αυτές που ασκούνται από τα ΜΜΕ και φωνασκούσες μειοψηφίες μέσω των κοινωνικών δικτύων. Ο δικαστής οφείλει να μένει ανεπηρέαστος έναντι όσων παρουσιάζονται στον δημόσιο λόγο ως «αιτήματα της κοινωνίας»⁷². Εν προκειμένω, τα όρια σε σχέση με την αμεροληψία είναι δυσδιάκριτα και τα ζητήματα αυτά άπτονται, εν τέλει, της ηθικής συγκρότησης και προσωπικότητας εκάστου δικαστικού λειτουργού⁷³, στη διαμόρφωση της οποίας συμβάλλει η μακρόχρονη υπηρεσία εντός της Δικαιοσύνης⁷⁴, και φυσικά το υπόδειγμα των ανωτέρων.
- 14 Στην πράξη, η δικαστική ανεξαρτησία είναι εκτεθειμένη σε πολλαπλούς κινδύνους, οι οποίοι δύσκολα τιθασεύονται νομικά. Στις σημερινές συνθήκες, το ανεξάρτητο φρόνημα απειλείται προπάντων από τους πειρασμούς της δημοσιότητας, αλλά και

⁶⁹ BVerfGE 78, 123 = NJW 1988, σελ. 2787 ("konstitutionell uneinheitlich").

⁷⁰ ΣτΕ 3833, 4726/1997.

⁷¹ Δ. Ράικος, *Πτυχές της λειτουργικής ανεξαρτησίας*, ό.π., σελ. 514 επ.

⁷² Μ. Πικραμένος, *Η λογοδοσία των δικαστών*, ό.π., σελ. 29, 34.

⁷³ *Papier*, NJW 2001, σελ. 1091. Με την προσωπικότητα του δικαστή ως στοιχείο της δικαστικής ανεξαρτησίας ασχολείται ο Μ. Πικραμένος, *Κλασσικές εγγυήσεις και αθέατες όψεις της δικαστικής ανεξαρτησίας: από τους θεσμούς και την ιστορική τους εξέλιξη στο forum internum του δικαστή*, ΕλλΔνη 2005, σελ. 1611 επ.

⁷⁴ Βλ. ΣτΕ 851/2011.

πιθανών μελλοντικών κρατικών αξιωμάτων και θέσεων⁷⁵, μεταξύ των οποίων και η προοπτική επιλογής από την κυβέρνηση για τη θέση Προέδρου ή Αντιπροέδρου σε ανώτατο δικαστήριο κατά τη διαδικασία του άρθρου 90 παρ. 5 Σ.⁷⁶, στον σχολιασμό του οποίου αναπτύσσεται και η σχετική προβληματική. Ειδικά για τους διοικητικούς δικαστές, οι οποίοι έχουν ως συνταγματική αποστολή (άρθρο 20 παρ. 1) την προστασία των δικαιωμάτων και εννόμων συμφερόντων έναντι της κρατικής εξουσίας, η λειτουργική ανεξαρτησία συνδέεται και με την ψυχική χειραφέτηση του δικαστή έναντι του κράτους και της κυβέρνησης. Η ανεξάρτητη στάση του δικαστή είναι εκείνη η οποία επιτρέπει την άσκηση ελέγχου στη δημόσια εξουσία, από την κορυφή μέχρι τη βάση του κράτους. Τμήμα της θεωρίας καταγράφει συναφώς ελλείμματα, καταλογίζει δε στους διοικητικούς δικαστές μια «στάση «αλληλεγγύης» προς την κρατική οντότητα», στάση η οποία μάλιστα φέρεται να συνιστά «μια βαθιά ριζωμένη αντίληψη»⁷⁷. Η τοποθέτηση αυτή, η οποία δεν στερείται εντελώς βάσης, δεν είναι δίκαιη για μεγάλο μέρος της διοικητικής Δικαιοσύνης, η οποία έχει επίγνωση της συνταγματικής της αποστολής και δεν είναι απλώς ταγμένη στην υπεράσπιση του δημόσιου ταμείου και των κυβερνώντων.

Πρέπει να σημειωθεί ότι η δικαστική ανεξαρτησία δεν προστατεύει από τη δημό- 15
σια κριτική των δικαστικών αποφάσεων, η οποία βρίσκει συνταγματικό έρεισμα στην ελευθερία της έκφρασης. Με τη δικαστική ανεξαρτησία, ως αντίστροφη όψη της, συνδέεται, πάντως, και η υποχρέωση του δικαστή σε αυτοπεριορισμό (*obligation de réserve*) κατά την εκδήλωση των πολιτικών⁷⁸, κοινωνικών, θρησκευτικών και άλλων πεποιθήσεών του, υποχρέωση η οποία εκδηλώνεται στο άρθρο 29 παρ. 3 Σ., και διαφυλάσσει την έξωθεν καλή μαρτυρία ως προς την αντικειμενικότητα του δικαστή⁷⁹. Στο ίδιο πλαίσιο, την ανεξαρτησία του δικαστή υπηρετεί και η απαγόρευση συμμετοχής δικαστικού λειτουργού στην κυβέρνηση σύμφωνα με το άρθρο 89 παρ. 4 Σ., καθώς και το κώλυμα εκλογιμότητας στη Βουλή κατ' άρθρο 56 παρ. 1⁸⁰.

⁷⁵ Γ. Αποστολάκης, *Απειλείται η δικαστική ανεξαρτησία;*, ό.π., σελ. 318.

⁷⁶ *Ibidem*, σελ. 317. Βλ. και τις σκέψεις του Κ. Χρυσόγονου, ως προς την αύξηση των θέσεων των αντιπροέδρων στα ανώτατα δικαστήρια: Κ. Χρυσόγονος, *Συνταγματικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 354

⁷⁷ Ι. Μαθιουδάκης, *Η ισότητα των διαδίκων στη διοικητική δίκη – μεταξύ κανόνων και πραγματικότητας*, 2021, σελ. 303.

⁷⁸ Βλ. τις σκέψεις του Π. Παραρά, *Σύνταγμα 1975*, ό.π., σελ. 355, ως προς την ανεξαρτησία των δικαστών έναντι των πολιτικών κομμάτων.

⁷⁹ G. Morgenthaler, *Beck Onlinekommentar Grundgesetz*, ό.π., αρ. περ. 13.

⁸⁰ Α. Ράικος, *Η αμεροληψία*, ό.π., σελ. 577 επ.

Β. Η προσωπική ανεξαρτησία

- 16 Η *προσωπική* ανεξαρτησία έχει ως αντικείμενο τη θωράκιση της υπηρεσιακής κατάστασης του δικαστικού λειτουργού, ώστε αυτή να καταστεί απρόσβλητη σε αθέμιτες παρεμβάσεις⁸¹. Η προσωπική ανεξαρτησία συνιστά το αναγκαίο πραγματικό υπόβαθρο της λειτουργικής⁸². Ο δικαστής μπορεί να κρίνει αδέσμευτα και ανεπηρέαστα μόνον όταν δεν φοβάται πειθαρχικές κυρώσεις ή δυσμενείς υπηρεσιακές μεταβολές (παράλειψη προαγωγής, μετακίνηση κ.ά.) για αποφάσεις του οι οποίες δεν είναι αρεστές⁸³. Η προσωπική ανεξαρτησία εξειδικεύεται με μια σειρά από επιμέρους εγγυήσεις της υπηρεσιακής κατάστασης των δικαστικών λειτουργών, οι οποίες καταγράφονται αναλυτικά στα επόμενα άρθρα του πρώτου κεφαλαίου του Ε' Τμήματος του Συντάγματος. Στα άρθρα αυτά, όπως ερμηνεύθηκαν από τη νομολογία, κατοχυρώνεται η ως προς τα ουσιαστικά ζητήματα *αυτοδιοίκηση της Δικαιοσύνης* που υπηρετεί και διασφαλίζει την προσωπική ανεξαρτησία⁸⁴. Στο πλαίσιο αυτό, το Σύνταγμα επιφυλάσσει την ουσιαστική αρμοδιότητα επιλογής των δικαστικών λειτουργών, ρύθμισης της υπηρεσιακής τους κατάστασης και πειθαρχικού ελέγχου σε όργανα που ασκούν ανεξάρτητη και εξειδικευμένη κρίση, ανήκουν δε στη δικαστική λειτουργία⁸⁵. Μόνο σημείο ουσιαστικής επιρροής της κυβέρνησης σε υπηρεσιακά ζητήματα της Δικαιοσύνης αποτελεί ο μηχανισμός επιλογής των Προεδρείων των Ανωτάτων Δικαστηρίων στο άρθρο 90 παρ. 5 Σ.⁸⁶ Στις συνταγματικές εγγυήσεις προσωπικής ανεξαρτησίας ανήκουν προπάντων η ισοβιότητα (άρθρο 88 παρ. 1), οι ειδικές προϋποθέσεις παύσης (άρθρο 88 παρ. 4), η καταβολή αποδοχών σε αντιστοιχία με το δικαστικό λειτούργημα (άρθρο 88 παρ. 2), η απαγόρευση παράπλευρης επαγγελματικής δραστηριότητας (άρθρο 89 παρ. 1⁸⁷) και συμμετοχής στην κυβέρνηση (άρθρο 89 παρ. 4), η διενέργεια επιθεώρησης από δικαστικούς λειτουργούς

⁸¹ Β. Ανδρουλάκης, *Ζητήματα δικαστικής ανεξαρτησίας*, ό.π., σελ. 321· Π. Παραράς, *Σύνταγμα 1975*, ό.π., σελ. 368.

⁸² Φ. Σπυρόπουλος, *Συνταγματικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 432.

⁸³ *Papier*, NJW 2001, σελ. 1089.

⁸⁴ Β. Σκουρής, *Η ανεξαρτησία της Δικαιοσύνης*, ό.π., σελ. 727· *Idem*, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 112, 114· Π. Παραράς, *Σύνταγμα 1975*, ό.π., σελ. 369· Β. Ανδρουλάκης, *Ζητήματα δικαστικής ανεξαρτησίας*, ό.π., σελ. 321· Γ. Βαλμαντώνης, *Η εσωτερική δικαστική ανεξαρτησία στη χώρα μας*, ΕλλΔνη 2019, σελ. 1586 επ. Πρβλ. όμως Μ. Πικραμένο, *Η λογοδοσία των δικαστών*, σελ. 46, σύμφωνα με τον οποίο η δικαστική λειτουργία δεν διαθέτει ανεξαρτησία ως οργανωτικό σύστημα, ενόψει ιδίως της έλλειψης οικονομικής αυτοτέλειας.

⁸⁵ ΣτΕ Ολομ. 2859/1985· Πρβλ. Φ. Σπυρόπουλο, *Συνταγματικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 432.

⁸⁶ Κ. Χρυσόγονος, *Συνταγματικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 364.

⁸⁷ Σχετικά Γ. Δελλής, *Η ανάθεση εξωδικαστικών αρμοδιοτήτων σε δικαστικούς λειτουργούς από το 1944 μέχρι σήμερα: φοβίες και στεγανά*, ΤοΣ 2021, σελ. 1109 επ.

ανώτερου βαθμού (άρθρο 87 παρ. 3), καθώς και η υπαγωγή των υπηρεσιακών μεταβολών και της εκδίκασης πειθαρχικών υποθέσεων των δικαστικών λειτουργών στην αρμοδιότητα οργάνου της Δικαιοσύνης (άρθρα 90 και 91 αντίστοιχα). Βέβαια, ενώ η αυτοδιοίκηση της Δικαιοσύνης προσπαίζει θεσμικά σε μεγάλο βαθμό την προσωπική ανεξαρτησία έναντι *εξωτερικών* απειλών στη σταδιοδρομία των δικαστικών λειτουργών, δεν προστατεύει έναντι πιέσεων που προέρχονται από το εσωτερικό της Δικαιοσύνης. Διατυπώνονται από ορισμένους συγγραφείς συναφώς φόβοι ότι η αυστηρή ιεραρχική οργάνωση του δικαστικού σώματος και ο κυρίαρχος ρόλος των μελών των ανωτάτων δικαστηρίων στην υπηρεσιακή κατάσταση και τον πειθαρχικό έλεγχο των δικαστών καθιστά τους δικαστικούς λειτουργούς ευάλωτους σε άνωθεν πιέσεις, οι οποίες μπορεί να συνδέονται τελικά και με την πολιτική εξουσία, δεδομένου ότι τα Προεδρεία των ανωτάτων δικαστηρίων επιλέγονται από την κυβέρνηση⁸⁸. Ο συνταγματικός κανόνας της αυτοδιοίκησης της Δικαιοσύνης αποτυπώνεται σε μια σειρά από δικαστικές αποφάσεις. Έχει γίνει δεκτό ότι ενόψει των απαιτήσεων του άρθρου 87 παρ. 2 Σ. ο νομοθέτης αναθέτει τη διοίκηση των δικαστηρίων και εισαγγελιών της χώρας σε δικαστικούς και εισαγγελικούς λειτουργούς, αντίστοιχα δε η ασκούμενη από τον Υπουργό Δικαιοσύνης εποπτεία στη διοίκηση της Δικαιοσύνης περιορίζεται στην επίβλεψη και την έκδοση γενικών οδηγιών για την εύρυθμη λειτουργία των υπηρεσιών των δικαστηρίων και των εισαγγελιών· ειδικότερα, τα ζητήματα του καθορισμού του πλαισίου, του τρόπου και του χρόνου συλλογής των δικαστικών στατιστικών στοιχείων, καθώς και η εν γένει οργάνωση των στατιστικών εργασιών επί των εν λόγω στοιχείων, πρέπει να ανατίθενται στην αποφασιστική αρμοδιότητα οργάνου, το οποίο να συγκροτείται, τουλάχιστον κατά πλειοψηφία, συμπεριλαμβανομένου του Προέδρου του, από δικαστικούς και εισαγγελικούς λειτουργούς⁸⁹. Επίσης, νομολογήθηκε ότι καθώς ο έλεγχος των δηλώσεων περιουσιακής κατάστασης των δικαστικών λειτουργών συνδέεται ευθέως με τη διαφύλαξη της ανεξαρτησίας τους, η σχετική αρμοδιότητα μπορεί να ανατίθεται μόνο σε συλλογικό όργανο υψηλού θεσμικού κύρους, το οποίο να συγκροτείται, τουλάχιστον κατά πλειοψηφία, συμπεριλαμβανομένου του Προέδρου του, από ανώτατους τακτικούς δικαστές, μέλη των τριών Ανωτάτων Δικαστηρίων⁹⁰. Παρομοίως, ο διορισμός δικαστικών λειτουργών σε θέσεις μελών συλλογικών οργάνων της Διοίκησης στις προβλεπόμενες από το άρθρο

17

⁸⁸ Γ. Βαλμαντώνης, *Η εσωτερική δικαστική ανεξαρτησία*, ό.π., σελ. 1586 επ.· Ι. Γιαννίδης, *Η Δικαιοσύνη ως θεσμός και οργάνωση*, σελ. 80 επ., 102.

⁸⁹ ΣτΕ ΠΕ 8/2022.

⁹⁰ ΣτΕ (Ολομ.) 2649/2017. Βλ. επίσης ΣτΕ (Ολομ.) 3312/2017.

89 παρ. 2 Σ. περιπτώσεις λαμβάνει χώρα μόνον με απόφαση αρμοδίου οργάνου της δικαστικής λειτουργίας⁹¹.

- 18 Έκφανση της προσωπικής ανεξαρτησίας αποτελεί και η διασφάλιση της μισθολογικής κατάστασης των δικαστικών λειτουργών⁹² που ρυθμίζεται αυτοτελώς στο άρθρο 88 παρ. 2 Σ., στην ερμηνεία του οποίου αντιμετωπίζονται και τα ειδικότερα ζητήματα. Επίσης, με την προσωπική και λειτουργική ανεξαρτησία των δικαστών συνδέει η νομολογία και τη διασφάλιση της απεριόριστης δυνατότητάς τους να ασκήσουν το δικηγορικό λειτουργήμα όταν αποχωρήσουν από την υπηρεσία για οποιονδήποτε λόγο, πλην πειθαρχικού παραπτώματος ή πνευματικής ανικανότητας⁹³. Τμήμα των εγγυήσεων προσωπικής ανεξαρτησίας αποτελεί, τέλος, και το ειδικό καθεστώς που διέπει την προσωπική αστική ευθύνη των δικαστικών λειτουργών (αγωγή κακοδικίας) όσον αφορά ενέργειες και παραλείψεις που εντάσσονται στο δικαστικό τους έργο. Το Σύνταγμα προβλέπει στο άρθρο 99 συναφώς ειδικό Δικαστήριο Αγωγών Κακοδικίας, ενώ η οικεία νομοθεσία (ν. 693/1977, άρθρο 6) απαιτεί από τον ενάγοντα ιδιώτη να αποδείξει δόλο, βαρεία αμέλεια ή αρνησιδικία του εναγόμενου δικαστή⁹⁴. Αντιθέτως, με την προσωπική ανεξαρτησία δεν συνδέεται η αποζημιωτική ευθύνη του Δημοσίου για (προδήλως) παράνομες πράξεις ή παραλείψεις των δικαστών κατά την ενάσκηση των καθηκόντων τους⁹⁵.
- 19 Η προσωπική ανεξαρτησία των δικαστικών λειτουργών έχει απασχολήσει έντονα την πρόσφατη νομολογία του Δικαστηρίου του Λουξεμβούργου. Το ΔΕΕ δέχεται ότι η διαφύλαξη της αυτόνομης διαμόρφωσης της δικαστικής κρίσης έναντι εξωτερικών παρεμβάσεων, την οποία επιβάλλει το άρθρο 47 ΧΘΔΕΕ, προϋποθέτει ορισμένες εγγυήσεις για την προστασία των προσώπων στα οποία έχει ανατεθεί το δικαιοδοτικό έργο, με κυριότερες την ισοβιότητα και την καταβολή στους δικαστές αποδοχών που τελούν σε αναλογία προς τη σπουδαιότητα των καθηκόντων τους⁹⁶. Σε σχέση με την ισοβιότητα, το ΔΕΕ επισημαίνει προπάντων ότι οι ουσιαστικές προϋποθέσεις και η διαδικασία διορισμού οφείλουν να αίρουν οιοσδήποτε αμφιβολίες ως προς την ανεξαρτησία και την αμεροληψία των δικαστικών λειτουργών⁹⁷. Επίσης, δεν συνάδουν με το ενωσιακό

⁹¹ ΣτΕ (Ολομ.) 2347-8/2017, ΣτΕ (Ολομ.) 1317-8/2017.

⁹² Β. Σκουρής, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 116· Σπυρόπουλος, *Συνταγματικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 432· ΣτΕ 1307/2020, ΣτΕ (Ολομ.) 675/2010 κ.α. Επίσης ΔΕΕ, απόφαση της 27 Φεβρουαρίου 2018, *Associação Sindical dos Juizes Portugueses*, C-64/16, ECLI:EU:C:2018:117, σκ. 45.

⁹³ ΣτΕ 192/2017· 4204/2015· ΣτΕ (Ολομ.) 354/1992. Πρβλ. και ΣτΕ 1570/2011.

⁹⁴ Σχετικά Π. Γέσιου-Φαλτσή, *Ευθύνη των δικαστών στην Ελλάδα*, ΤοΣ 1983, σελ. 549 επ. (566 επ.).

⁹⁵ Βλ. ΣτΕ Ολομ. 1501/2014. Πρβλ. όμως τις μετέπειτα ΣτΕ Ολομ. 800-803/2021.

⁹⁶ ΔΕΕ, αποφάσεις της 25ης Ιουλίου 2018, *Minister for Justice and Equality*, C-216/18 PPU, ECLI:EU:C:2018:586, σκ. 64· της 27ης Φεβρουαρίου 2018, *Associação Sindical dos Juizes Portugueses*, C-64/16, ECLI:EU:C:2018:117, σκ. 45.

⁹⁷ ΔΕΕ, αποφάσεις της 21ης Δεκεμβρίου 2021, *Eurobox Promotion κλπ*, C-357/19, C-379/19,

δίκαιο εθνικές ρυθμίσεις οι οποίες εξαρτούν, μετά τη μείωση του ορίου ηλικίας, την παραμονή των δικαστών στη Δικαιοσύνη από τη διακριτική ευχέρεια οργάνων χωρίς επαρκή εκέγγυα ανεξαρτησίας⁹⁸, καθώς επίσης και διατάξεις οι οποίες δεν διασφαλίζουν ότι το πειθαρχικό δίκαιο δεν θα χρησιμοποιηθεί για να ελεγχθεί πολιτικά το περιεχόμενο του δικαιοδοτικού έργου⁹⁹. Τα ζητήματα αυτά ρυθμίζονται ειδικότερα από το ελληνικό Σύνταγμα στα άρθρα 88, 90 και 91, στον σχολιασμό των οποίων ανευρίσκεται και η ειδικότερη επεξεργασία τους.

III. ΔΕΣΜΕΥΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗ ΜΟΝΟΝ ΣΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΚΑΙ ΤΟΝ ΝΟΜΟ

1. Το δίκαιο ως αποκλειστικό θεμέλιο της δικαστικής κρίσης

Η δεύτερη παράγραφος του άρθρου 87 εισήχθη το πρώτον με το Σύνταγμα του 1975 και συγγενεύει στενά με το άρθρο 97 παρ. 1 του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης. Η διάταξη αναδεικνύει ως στοιχείο της ανεξαρτησίας των δικαστικών λειτουργιών το γεγονός ότι οι δεσμεύσεις τους περιορίζονται στο Σύνταγμα και τον νόμο¹⁰⁰. Η προσήλωση των δικαστών στην έννομη τάξη αποτελεί εξειδίκευση της αρχής του κράτους δικαίου στο πεδίο της δικαστικής λειτουργίας: Απονομή δικαιοσύνης νοείται μόνον η επίλυση των διαφορών βάσει των κανόνων δικαίου και όχι βάσει της ευθυκρισίας ("ex aequo et bono") του δικάζοντος δικαστή¹⁰¹. Αυτονόητο είναι, φυσικά, στο ελληνικό δίκαιο το καθήκον του δικαστή να εφαρμόζει το ισχύον Σύνταγμα, η διάταξη υπενθυμίζει δε την αμεσότητα της εφαρμογής των συνταγματικών διατάξεων¹⁰². Ως «νόμος» υπό την έννοια του άρθρου 87 παρ. 2 νοούνται όλοι οι κανόνες δικαίου, ουσιαστικοί και δικονομικοί, που συνθέτουν την ισχύουσα στην Ελλάδα έννομη τάξη, συμπεριλαμ-

C-549/19, C-811/19 και C-840/19, ECLI:EU:C:2021:1034, σκ. 234· της 20ης Απριλίου 2021, *Republika*, C-896/19, ECLI:EU:C:2021:311, σκ. 57· της 19ης Νοεμβρίου 2019, *A.K. κλπ.*, C-585/18, 624/18, 625/18, ECLI:EU:C:2019:982, σκ. 134-135.

⁹⁸ ΔΕΕ, αποφάσεις της 19ης Νοεμβρίου 2019, *A.K. κλπ.*, C-585/18, 624/18, 625/18, ECLI:EU:C:2019:982, σκ. 133 επ.· της 24ης Ιουνίου 2019, *Επιτροπή/Πολωνία*, C-619/18, ECLI:EU:C:2019:531, σκ. 111 επ.

⁹⁹ ΔΕΕ, αποφάσεις της 21ης Δεκεμβρίου 2021, *Eurobox Promotion κλπ.*, C-357/19, C-379/19, C-549/19, C-811/19 και C-840/19, ECLI:EU:C:2021:1034, σκ. 227, 237· της 18ης Μαΐου 2021, *Asociația «Forumul Judecătorilor din România» κλπ.*, C-83/19, C-137/19, C-195/19, C-291/19, C-355/19 και C-397/19, ECLI:EU:C:2021:393, σκ. 198-200· της 26ης Μαρτίου 2020, *Miasto Łowicz και Prokurator Generalny*, C-558/18 και C-563/18, ECLI:EU:C:2020:234, σκ. 58-59· της 24ης Ιουνίου 2019, *Επιτροπή/Πολωνία*, C-619/18, ECLI:EU:C:2019:531, σκ. 77.

¹⁰⁰ Β. Σκουρής, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 121.

¹⁰¹ Π. Παραράς, *Σύνταγμα 1975*, ό.π., σελ. 352. Βλ. και Δ. Μανιώτη, *Η δοκιμασία της δικαστικής ανεξαρτησίας κατά την εκδίκαση δυσχερών υποθέσεων*, ΕλλΔνη 2014, σελ. 954 επ.

¹⁰² Γ. Τασόπουλος, «Άρθρο 87, αρ. παρ. 4», σε Φ. Σπυρόπουλος/Ξ. Κοντιάδης/Χ. Ανθόπουλος/Γ. Γεραπετρίτης, *Σύνταγμα (ερμηνεία)*, 2017.

βανομένων των τυπικών νόμων, κανονιστικών πράξεων, γενικών αρχών του δικαίου, των εφαρμοστέων ρυθμίσεων του ενωσιακού δικαίου, των άμεσα εφαρμοστέων διεθνών συνθηκών που έχουν κυρωθεί από την Ελλάδα, των γενικώς αναγνωρισμένων κανόνων του δημοσίου διεθνούς δικαίου κλπ. Αντιθέτως, στην έννοια του νόμου στο άρθρο 87 παρ. 2 Σ. δεν εντάσσονται οι εσωτερικές διαταγές και οι ερμηνευτικές ή άλλες εγκύκλιοι της Διοίκησης¹⁰³. Ο δικαστής έχει ως συνταγματικό καθήκον την υπακοή στον νόμο¹⁰⁴, υπό την επιφύλαξη του ελέγχου της συνταγματικότητας του δικαίου και της συμβατότητάς του με το ενωσιακό δίκαιο και τις διεθνείς συμβάσεις που κυρώθηκαν από την Ελλάδα, με επιφανέστερη αυτών την ΕΣΔΑ.

- 21 Όπως επισημάνθηκε ήδη σε σχέση με τη λειτουργική ανεξαρτησία, η νομολογία των ανωτάτων δικαστηρίων δεν αποτελεί πηγή δικαίου στο νομικό σύστημά μας και δεν δεσμεύει τους δικαστές στην κρίση τους¹⁰⁵. Διαφορετικό ζήτημα είναι δε η εν τοις πράγμασι καθοδηγητική λειτουργία των αποφάσεων των ανωτάτων δικαστηρίων, η οποία αναπτύσσεται μέσω της ισχυρής επιχειρηματολογίας, του συστήματος των ενδίκων μέσων και του θεσμού της επιθεώρησης των δικαστικών λειτουργιών, ο οποίος εξετάζεται κατωτέρω. Από την άλλη πλευρά, η δέσμευση του δικαστή από τον νόμο δεν εμποδίζει τη νομολογιακή διάπλαση και μετεξέλιξη του δικαίου, ουσιαστικού και δικονομικού, μέσω ιδίως της ερμηνείας των γενικών ρητρών και αόριστων νομικών εννοιών. Στο πεδίο του διοικητικού δικονομικού δικαίου, το ΣτΕ στηρίζει τη δικαιοπλαστική του εξουσία στο άρθρο 95 παρ. 1 Σ. και τη μακρά σχετική παράδοση¹⁰⁶. Πάντως, η διαπλαστική δραστηριότητα των δικαστηρίων δεν επιτρέπεται να φτάνει στην υποκατάσταση του νομοθέτη, διαμορφώνοντας κανόνες δικαίου στερούμενους ερείσματος στο θετικό δίκαιο¹⁰⁷, ούτε βεβαίως να προσκρούει στο ρητό γράμμα του νόμου: Το δίκαιο δεν ανήκει στον δικαστή, ούτε αυτός διαθέτει λευκή επιταγή προς ελεύθερη διαμόρφωσή του, αλλά δεσμεύεται από αυτό¹⁰⁸. Τα όρια της νομολογιακής μετεξέλιξης του δικαίου προκύπτουν όχι μόνον από το άρθρο 87 παρ. 2 Σ., αλλά και από τις συνταγματικές αρχές της ασφάλειας δικαίου και της διάκρισης των λειτουργιών¹⁰⁹, είναι δε ρευστά και συναρτώνται με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε αντικειμένου.

¹⁰³ Π. Δαγτόγλου, *Γενικό διοικητικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 76.

¹⁰⁴ Μ. Πικραμένος, *Η λογοδοσία των δικαστών*, ό.π., σελ. 29.

¹⁰⁵ Βλ. ανωτέρω, παρ. 12.

¹⁰⁶ ΣτΕ Ολομ. 4741/2014, Αρμ. 2015, σελ. 467 με σημείωμα Ι. Μαθιουδάκη· ΣτΕ Ολομ. 4003/2014, Διδικ 2015, σελ. 249 με σημείωμα Χ. Δετσαρίδη. Κριτικά: Κ. Γώγος, *Διαδικαστικά σφάλματα και ακύρωση των διοικητικών πράξεων*, 2017, σελ. 184.

¹⁰⁷ Π. Παραράς, *Σύνταγμα 1975*, ό.π., σελ. 358· Πρβλ. G. Morgenthauer, *Beck Onlinekommentar Grundgesetz*, ό.π., αρ. περ. 9.

¹⁰⁸ Μ. Πικραμένος, *Η λογοδοσία των δικαστών*, ό.π., σελ. 53.

¹⁰⁹ Βλ. BVerfGE 111, 54 (82)=NJW 2005, σελ. 126 επ.· BVerfGE 96, 375 = NJW 1998, σελ. 519 επ.

Ευρύτερες είναι λ.χ. οι δικαιοπλαστικές εξουσίες του δικαστή εκεί όπου ο νομοθέτης χρησιμοποιεί αόριστες νομικές έννοιες και γενικές ρήτρες, ενώ, αντιθέτως, είναι αισθητά μικρότερες κατά την ερμηνεία των προϋποθέσεων του παραδεκτού των ενδίκων βοηθημάτων και μέσων, όπου οι απαιτήσεις της αρχής της ασφάλειας δικαίου είναι ιδιαιτέρως υψηλές. Εν τέλει, κρίσιμο στοιχείο για την τήρηση της δέσμευσης του δικαστή στο δίκαιο είναι η αυστηρότητα του δικανικού συλλογισμού στην οποία αυτός υποχρεούται¹¹⁰.

2. Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων

Ο δικαστικός έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων έχει διαμορφωθεί στο ελληνικό δίκαιο νομολογιακά ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα¹¹¹, σε χρόνο κατά τον οποίο ίσχυε το Σύνταγμα του 1865 που δεν περιείχε σχετική πρόβλεψη. Σήμερα, η νομολογία θεμελιώνει την εξουσία ελέγχου του εφαρμοστέου δικαίου ως προς τη μη αντίθεσή του στο Σύνταγμα από κοινού στα άρθρα 93 παρ. 4 και 87 παρ. 2 Σ.¹¹², αν και η γραμματική διατύπωση του άρθρου 87 παρ. 2 φαίνεται να αναφέρεται στον παραμερισμό από τον δικαστή διατάξεων που δεν είναι απλώς αντισυνταγματικές, αλλά προϊόν πολιτειακής εκτροπής. Τα ειδικότερα ζητήματα ως προς το ευρύ αντικείμενο, το οποίο συνιστά ο έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων, αναπτύσσονται κατά την ερμηνεία του άρθρου 93 παρ. 4, εν προκειμένω επισημαίνονται δε μόνον τα στοιχεία που ευθέως προκύπτουν από το άρθρο 87 παρ. 2. Η προκειμένη διάταξη αναγνωρίζει *σε κάθε δικαστή* την εξουσία να μην εφαρμόζει νόμο που ετέθη κατά κατάλυση του Συντάγματος· καθίσταται επομένως σαφές ότι ο έλεγχος είναι διάχυτος, ανήκει σε όλους ανεξαιρέτως τους δικαστικούς λειτουργούς¹¹³ και δεν αφορά σε συγκεκριμένο μόνον δικαστήριο. Ακόμη, το άρθρο 87 παρ. 2 καθορίζει τη συνέπεια της διάγνωσης της αντισυνταγματικότητας από τον δικαστή: Αυτός δεν υποχρεούται να «συμμορφωθεί» στον αντισυνταγματικό νόμο, ο οποίος δεν ακυρώνεται, αλλά μένει ανεφάρμοστος ως προς το αντισυνταγματικό του τμήμα. Εξαίρεση εν προκειμένω εισάγει το άρθρο 100 παρ. 1 περ. ε) Σ. ως προς την ειδική ακυρωτική αρμοδιότητα του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου σε σχέση με αντισυνταγματική διάταξη τυπικού νόμου επί αντιφατικής νομολογίας του Αρείου Πάγου, του Συμβουλίου της Επικρατείας και του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Ο έλεγχος συνταγματικότητας είναι επίσης *παρεμπύπτων*, διενεργείται δηλαδή κατά την άσκηση δικαιοδοτικών καθηκόντων επί ορισμένης διαφοράς που ανέκυψε, καθώς και *συγκεκριμένος*, ήτοι περιορίζεται στη διάταξη νόμου που είναι κρίσιμη για την επίλυση της

¹¹⁰ Β. Σκουρής, *Η ανεξαρτησία της Δικαιοσύνης*, ό.π., σελ. 731.

¹¹¹ ΑΠ 23/1897, Θέμις, σελ. 329.

¹¹² Ενδεικτικά ΣτΕ 1846/2019, 1438/2018, 4161-2/2012, ΣτΕ (Ολομ.) 2034-6/2011.

¹¹³ Β. Σκουρής, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 122.

υπό κρίση διαφοράς¹¹⁴. Τέλος, το άρθρο 87 παρ. 2 δεν παρέχει καμία απολύτως ένδειξη, η οποία να στηρίζει τη διαδεδομένη άποψη ότι υφίσταται στην ελληνική έννομη τάξη «τεκμήριο συνταγματικότητας» των τυπικών νόμων, ήτοι μια κατ' αρχήν υπόθεση ("presumption") υπέρ της μη αντίθεσης του νόμου στο Σύνταγμα, η οποία να χρήζει ανατροπής με δικανική κρίση που υπόκειται σε ιδιαίτερες αυξημένες απαιτήσεις ως προς την αιτιολογία της¹¹⁵. Αντιθέτως, το ελληνικό Σύνταγμα χαρακτηρίζεται από την ιδιαίτερη αυστηρότητά του και αποδίδει έμφαση στην προστασία των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών έναντι της νομοθετικής εξουσίας. Διαφορετικό ζήτημα είναι η οριοθέτηση της έντασης του ακυρωτικού δικαστικού ελέγχου¹¹⁶, ιδίως ως προς την αναλογικότητα ορισμένης νομοθετικής ρύθμισης. Εν προκειμένω, η μειωμένη ένταση του ελέγχου συνδέεται με την ακυρωτική παράδοση στην ελληνική διοικητική δικονομία, αλλά και την ίδια τη φύση και τα όρια του δικαιοδοτικού έργου στην περίπτωση νομοθετικών επιλογών κατά την αντιμετώπιση σύνθετων κοινωνικών και οικονομικών προβλημάτων.

IV. Η ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΤΩΝ ΔΙΚΑΣΤΩΝ ΩΣ ΕΓΓΥΗΣΗ ΕΥΡΥΘΜΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

- 23 Η τρίτη παράγραφος του άρθρου 87 προβλέπει τον θεσμό της επιθεώρησης των δικαστικών λειτουργών, ο οποίος εξειδικεύεται στις διατάξεις του Κώδικα Οργανισμού Δικαστηρίων και Κατάστασης Δικαστικών Λειτουργών (ΚΟΔΚΔΛ, πλέον ν. 4938/2022¹¹⁷). Πρόκειται για μια διάταξη που εισήχθη για πρώτη φορά με το Σύνταγμα του 1975, κατόπιν επιμονής των τακτικών δικαστών, προκειμένου να αποκλεισθεί η περίπτωση επιθεώρησής τους από εισαγγελείς εφετών ή και κατώτερους αυτών εισαγγελικούς λειτουργούς, όπως είχε συμβεί στο παρελθόν¹¹⁸. Η επιθεώρηση,

¹¹⁴ Για τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά του ελληνικού συστήματος δικαστικού ελέγχου συνταγματικότητας βλ. Β. Σκουρή/Ε. Βενιζέλο, *Ο δικαστικός έλεγχος συνταγματικότητας*, 1985, σελ. 49 επ.· Ευ. Βενιζέλος, *Μαθήματα συνταγματικού δικαίου*, 2021, σελ. 223 επ.

¹¹⁵ Φ. Σπυρόπουλος, *Συνταγματικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 169-170· Idem, «Το ζήτημα της ερμηνείας του Συντάγματος: Η συμβολή του Καθηγητή Αντώνη Μανιτάκη», σε *Τιμητικός Τόμος Αντώνη Μανιτάκη*, 2019, σελ. 147 επ. (152)· Idem, *Η ερμηνεία του Συντάγματος*, 1999, σελ. 162. Επίσης Ν. Αλιβιζάτος, «Το "τεκμήριο συνταγματικότητας των νόμων": Ερμηνευτική ένδειξη ή πολιτική προτροπή;», σε *Χαρμόσυνο Αριστόβουλου Μάνεση*, 1994, σελ. 693 επ.· Υπέρ του τεκμηρίου συνταγματικότητας των νόμων, ο Ε. Βενιζέλος, *Μαθήματα συνταγματικού δικαίου*, 2021, σελ. 234.

¹¹⁶ Για μια πολύ διαδεδομένη νομολογία που αναφέρεται σε ουσιαστικές κρίσεις του νομοθέτη, υποκείμενες σε οριακό δικαστικό έλεγχο, βλ. ενδεικτικά ΣτΕ 851/2011, 3762/2010, ΣτΕ (Ολομ.) 2204-2224/2010.

¹¹⁷ ΦΕΚ Α΄ 109/6.6.2022.

¹¹⁸ Π. Δημόπουλος, *Η επιθεώρηση των δικαστικών λειτουργών*, ό.π., σελ. 718 επ.

δηλαδή ο έλεγχος των εν γένει δικαστικών λειτουργιών ως προς τη σύννομη και εύρυθμη άσκηση των υπηρεσιακών τους καθηκόντων, διασφαλίζει αφενός μεν την προσήλωση των δικαστών στον νόμο, στο πλαίσιο της δικαιοκρατικής αρχής, αφετέρου δε την αποτελεσματική λειτουργία της Δικαιοσύνης, κατ' επιταγήν του άρθρου 20 παρ. 1 Σ.¹¹⁹ Ταυτοχρόνως όμως, η επιθεώρηση συνιστά και εγγύηση της προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας των δικαστικών λειτουργιών¹²⁰. Κατά την επιθεώρηση, σύμφωνα με το άρθρο 102 παρ. 4 ΚΟΔΚΔΛ, οι επιθεωρητές αξιολογούν μια σειρά από ιδιότητες του δικαστικού λειτουργού (ήθος, κατάρτιση, προσαρμοστικότητα σε νέες τεχνολογίες, κρίση και αντίληψη, συμπεριφορά και κοινωνική παράσταση), αλλά και την ποσότητα και ποιότητα του παραγόμενου δικαστικού έργου, η οποία αφορά την επεξεργασία του νομικού και πραγματικού μέρους κάθε υπόθεσης. Η επιθεώρηση καταλήγει, κατά τον νόμο, σε «ιδιαιτερες, λεπτομερείς και ειδικά αιτιολογημένες» εκθέσεις. Συντάσσονται έτσι ξεχωριστές εκθέσεις: α) Για τη λειτουργία του οικείου δικαστηρίου ή εισαγγελίας, β) για την αξιολόγηση των διευθυνόντων το δικαστήριο ή την εισαγγελία σε σχέση με τη διεξαγωγή της υπηρεσίας τους, γ) για την αξιολόγηση των προέδρων των τμημάτων ή δικαστικών σχηματισμών, και δ) για την αξιολόγηση όλων των επιθεωρούμενων δικαστών¹²¹. Ο επιθεωρούμενος έχει δικαίωμα να ασκήσει προσφυγή εντός 30 ημερών κατά της έκθεσης επιθεώρησης ενώπιον του Συμβουλίου Επιθεώρησης, το οποίο απαρτίζεται από δικαστές του οικείου ανωτάτου δικαστηρίου, ζητώντας διόρθωση της έκθεσης ή επανάκριση, δύναται όμως να προβάλει μόνο συγκεκριμένους λόγους: Ότι η έκθεση περιέχει ανακριβείς ή ανεπαρκείς αιτιολογίες ή ανακριβή περιστατικά ή δυσμενείς κρίσεις, που δεν δικαιολογούνται από το περιεχόμενό της¹²².

Από το Σύνταγμα απορρέουν ορισμένες θεμελιώδεις αρχές που διέπουν την επιθεώρηση των δικαστικών λειτουργιών. Εν προκειμένω, το κείμενο του άρθρου 87 παρ. 3 διακρίνει μεταξύ της επιθεώρησης αφενός των «τακτικών δικαστών», υπονοώντας εκείνους της «καθήμενης Δικαιοσύνης», και αφετέρου των εισαγγελέων. Και στις δύο περιπτώσεις, η εγγύηση που ρητά παρέχει το Σύνταγμα συνίσταται στη διενέργεια της επιθεώρησης από ανώτερους στον βαθμό δικαστικούς λειτουργούς. Προκειμένου για τους δικαστές της «καθήμενης» Δικαιοσύνης, η επιθεώρηση γίνεται από δικαστές ανώτερου βαθμού, καθώς και από τον Εισαγγελέα και τους Αντεισαγγελείς του Αρείου Πάγου· στην περίπτωση των εισαγγελέων, επιθεωρητές είναι εισαγγελείς ανώτερου βαθμού και αρεοπαγίτες. Η κρίση από πρόσωπα που βρίσκονται υψηλά στη δικαστική

¹¹⁹ Δ. Ράικος, *Πτυχές της λειτουργικής ανεξαρτησίας*, ό.π., σελ. 514 επ.

¹²⁰ ΣτΕ (Ολομ.) 2649/2017.

¹²¹ Άρθρο 101 ν. 4938/2022.

¹²² Άρθρο 105 παρ. 1 ν. 4938/2022.

ιεραρχία θεωρείται ότι συνιστά εχέγγυο αντικειμενικότητας της επιθεώρησης και προσωπικής ανεξαρτησίας για τον επιθεωρούμενο¹²³, ιδίως διότι αποκλείεται η επιρροή κρατικών οργάνων εκτός Δικαιοσύνης¹²⁴. Περαιτέρω, η νομολογία δέχεται ότι η επιθεώρηση πρέπει να γίνεται κατά τρόπο επαρκώς αιτιολογημένο και τεκμηριωμένο από περισσότερους δικαστικούς λειτουργούς, η δε άσκησή της διέπεται από τη θεμελιώδη αρχή της αντικειμενικής αμεροληψίας¹²⁵. Σύμφωνα με τις οικείες διατάξεις, τα μέλη του Συμβουλίου Επιθεώρησης και οι επιθεωρητές – μέλη των ανωτάτων δικαστηρίων ορίζονται με κλήρωση από την ολομέλεια του οικείου Δικαστηρίου (Αρείου Πάγου, Συμβουλίου της Επικρατείας, Ελεγκτικού Συνεδρίου)¹²⁶.

- 25 Αναμφίβολα, ο θεσμός της επιθεώρησης βρίσκεται σε ορισμένη ένταση με τη συνταγματικά εγγυημένη ανεξαρτησία του επιθεωρούμενου δικαστικού λειτουργού¹²⁷, ιδίως όταν ο έλεγχος αφορά το εσωτερικό περιεχόμενο της δικαστικής κρίσης, και δευτερευόντως την αποδοτικότητα ή άλλα εξωτερικά χαρακτηριστικά του δικαστικού έργου. Υφίσταται, σε ορισμένο βαθμό, κίνδυνος η επιθεώρηση να αποτελέσει εργαλείο τιμωρίας για μη αρεστές αποφάσεις. Ταυτόχρονα όμως, η ανεξαρτησία της Δικαιοσύνης δεν επιτρέπεται να χρησιμοποιείται ως καταφύγιο του δικαστή σε περιπτώσεις υπηρεσιακής ανεπάρκειας ή ανικανότητάς του¹²⁸. Το σημείο ισορροπίας βρίσκεται στην αιτιολόγηση των κρίσεων της επιθεώρησης, οι οποίες όταν αναφέρονται αρνητικά στο περιεχόμενο του δικαιοδοτικού έργου πρέπει να επισημαίνουν συγκεκριμένες αδυναμίες και ελαττώματα του επιθεωρούμενου δικαστικού λειτουργού. Τέλος, από δικαιοπολιτική άποψη, έχουν διατυπωθεί κριτικές σκέψεις, προερχόμενες από το εσωτερικό της Δικαιοσύνης, ως προς την ένταση, την ομοιομορφία και την αποτελεσματικότητα της επιθεώρησης των δικαστικών λειτουργών· ιδίως διατυπώνεται η μομφή ότι υπό τις παρούσες συνθήκες η επιθεώρηση «δεν είναι ουσιαστική και εις βάθος, με συνέπεια να μην εφαρμόζεται στην πράξη η αρχή της αξιοκρατίας κατά την εξέλιξη της σταδιοδρομίας των δικα-

¹²³ Βλ. όμως την κριτική του Απ. Κακλαμάνη, στα *Πρακτικά των συνεδριάσεων των υποεπιτροπών της επί του Συντάγματος του 1975 κοινοβουλευτικής επιτροπής*, Αθήναι, Εθνικό Τυπογραφείο 1975, σελ. 208, ο οποίος θεωρεί ότι ο πειθαρχικός έλεγχος εκ μέρους των ανωτέρων υποθάλλει την «πατριαρχία» στο δικαστικό σώμα.

¹²⁴ Μ. Πικραμένος, *Η λογοδοσία των δικαστών*, ό.π., σελ. 84.

¹²⁵ ΣτΕ (Ολομ.) 1580-2/2021.

¹²⁶ Άρθρα 93, 95 και 96 αντίστοιχα ν. 4938/2022.

¹²⁷ Για τα σχετικά θέματα βλ. Π. Δημόπουλο, *Η επιθεώρηση των δικαστικών λειτουργών*, ό.π., σελ. 718 επ.· Δ. Μανιώτη, *Η συμβολή των συστημάτων διορισμού*, ό.π., σελ. 70 επ.· Μ. Πικραμένο, *Η λογοδοσία των δικαστών*, ό.π., σελ. 89.

¹²⁸ Δ. Ράικος, *Πτυχές της λειτουργικής ανεξαρτησίας*, ό.π., σελ. 514 επ.

στικών λειτουργιών», οι οποίοι προάγονται απλώς κατ' αρχαιότητα¹²⁹. Ορισμένα από τα προβλήματα που επισημαίνονται από τις κριτικές αυτές φωνές αντιμετωπίστηκαν στον νέο ΚΟΔΚΔΛ (ν. 4938/2022).

---

¹²⁹ Μ. Πικραμένος/Ι. Συμεωνίδης/Β. Ανδρουλάκης/Θ. Νικολαΐδου/Λ. Τσόγκας/Π. Αλικάκος, *Μεταρρύθμιση σε τρεις κρίσιμους τομείς του δικαστικού συστήματος*, 2021, σελ. 22· επίσης Μ. Πικραμένος, *Η λογοδοσία των δικαστών*, ό.π., σελ. 69.